HRVATSKA TRADICIJSKA KULTURA I KNJIŽEVNOST U SINJSKOJ KRAJINI

Sekulović, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:188420

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

IVA SEKULOVIĆ

HRVATSKA TRADICIJSKA KULTURA I KNJIŽEVNOST U SINJSKOJ KRAJINI

DIPLOMSKI RAD

MENTOR

PROF. DR. SC. MARKO DRAGIĆ

SPLIT, 2014.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu

Hrvatska tradicijska kultura i književnost u Sinjskoj krajini

Studentica: Iva Sekulović **Mentor: prof. dr. sc. Marko Dragić**

Split, lipnja, 2014. god.

Sadržaj

Uvod 4
2. Povijesni razvoj Sinjske krajine 5
3. Lirske pjesme 15
3.1. Mitske pjesme 16
3.2. Obredne pjesme 18
3.3 Povijesne pjesme 19
3.5. Šaljive pjesme 24
4. Muzički folklor 25
5. Narodne predaje 27
6. Narodni običaji i vjerovanja 32
Običaji vezani za rođenje djeteta 32
Zaručnički i svadbeni običaji 32
Pogrebni običaji 35
Godišnji običaji 35
Predbožićni i božićni običaji 35
Pokladni običaji 36
Korizmeni i uskrsni običaji 37
Običaji za blagdan Sv. Ivana Krstitelja 38
Seoski derneci 38
7. Analiza govora 40
Rječnik 47
Sažetak 52
Summary 52
Zaključak 54
Literatura 55

Uvod

Duboko motivirana tematikom o hrvatskoj usmenoj književnosti, ovaj rad će prvenstveno proučavati književnost kao umjetnost u kojima se sažimaju iskustva i spoznaje pojedinog naroda i čovječanstva koja su tako oblikovana da izazivaju umjetnički doživljaj u kojima se povezuju osjećaji s razotkrivanjem anegdota o svijetu i idealima specifičnog naroda. Književnost je kao umjetnost usporediva i s ostalim umjetnostima, primjerice slikarstvom, kiparstvom, plesom, pa čak i glazbom. Duhovna moć oblikovanja i izražavanja koju nam pruža književnost od posebne je važnosti za svaku kulturu. Prije svega vrlo je važno uočiti razliku između pisane i usmene književnosti, jer književnost ne čine samo napisani tekstovi književnih djela, nego se ona može prenositi i usmenom predajom, što je u dalekoj povijesti bio čest, a ponekad i jedini način stvaranja umjetnosti. Upravo ta činjenica ima veliko značenje za razumijevanje cjelokupne književne tradicije, jer su početci te tradicije u mitovima, legendama i usmenom pjesništvu koje nema strogo utvrđene tekstove, nego se čuva u pamćenju i prenosi u ponavljanjima.[1] Danas usmena književnost, u našoj kulturi, (koja je većinom utemeljena na pismenosti) i nema neko posebno mjesto. Međutim zbog podrijetla cjelokupne književnosti takve tvorevine su posebno važne za poznavanje i razumijevanje kulturne tradicije. Ta djela obično se svrstavaju u narodnu književnost, a ona je važno svjedočanstvo o načinu na koji su se oblikovale najranije književne tvorevine svakog naroda. Svaka nacionalna književnost, pa tako i hrvatska, uklapa se u opću kulturnu tradiciju svih naroda europskog kulturnog kruga. Svi se oni zajedno temelje na klasičnoj, grčkoj i rimskoj književnosti, te neizostavnim motivima iz Biblije stoga je vrlo važno poznavati pojedine književne epohe. U tome posebno značenje imaju epoha klasične, antičke i epoha srednjovjekovne književnosti. U prvoj je utemeljeno i naše suvremeno shvaćanje književnosti kao umjetnosti, a zasnovani su i razvijeni neki književni oblici i književne vrste. U drugoj epohi je ostvareno svojevrsno stapanje antičke i biblijske književnosti koja je dovela do onakve kršćanske kulture kakva je u temelju razvoja književnosti sve do današnjih dana. Problemi daljnjeg razvoja književnosti, koji su posebni za povijest svake nacionalne književnosti i posebni za opću povijest književnosti, razrađuju se danas u znanosti o

[1] Botica, Stipe, Hrvatska usmenoknjiževna čitanka, Školska knjiga, Zagreb, 1995., 15-58.

književnosti u sklopu periodizacije.[2] Određivanje pojedinih perioda ili književnih razdoblja važno je za razumijevanje i tumačenje onih osobitosti koje razlikuju suvremenu književnost od književnosti prošlih vremena. Jasno je da se književnost kao takva mijenja i da se njezina sredstva oblikovanja i izražavanja modeliraju prema vremenu u kojem živimo. Međutim određujući što je književnost i razvrstavajući je na epohe i razdoblja, znanost o književnosti tako pomaže razumijevanju pojedinih književnih dijela te objašnjava pojavu književnosti i njezino značenje u kulturi svakog naroda i čovječanstva. Ovaj rad će se osvrtati na tematiku hrvatske usmene književnosti kao i same tradicijske kulture njezinog stanovništva, te će pokazati kako je književnost neizostavan dio ljudskih života, i da nas uči o nečem što možda nikada nećemo proživjeti, ali možemo zamisliti bez ikakvih zahtjeva, naredba i propisa.

2. Povijesni razvoj Sinjske krajine

Između Dinare sa sjevera i Kamešnice na sjeveroistoku, Kozjaka i Svilaje na zapadu i jugozapadu, te nižih brda s juga, uz gornji tok Cetine nalazi se Cetinska krajina. Pod Cetinskom krajinom razumijeva se područje oko gornjega i srednjega toka rijeke Cetine, od izvora do ulaza u kanjon ispod Trilja. Iako okružena planinskim lancima koji su od pamtivijeka pružali stanovništvu doline prirodnu zaštitu, taj je kraj imao vrlo burnu povijest i uvijek igrao značajnu ulogu i u širim prostorima dijela naše domovine. Sinjska krajina je u srednjem vijeku bila jedan od središnjih dijelova hrvatske županije Cetine. Obuhvativši područja oko gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, ova je županija sa sjeverne strane bila omeđena velikim prirodnim bedemom planinskog lanca Dinare, a sa zapada Svilajskim lancem.[3] Možemo reći da su dva bitna faktora utjecala na povijest Sinjske krajine. Prvi od njih je geografski položaj, kvaliteta tla i glavne kompozitne grane tzv. „kompozitne doline“ Cetine,kao jednog od ekonomski najvrednijeg dijelova Dalmatinske zagore. Drugi i ne manje bitan faktor su prometne arterije što su presijecale dolinu Cetine. Jedna longitudinalno duž toka rijeke Cetine,a druga poprečno, probijajući se iz doline Cetine u Bosnu preko Prologa, time što su se te dvije arterije križale baš na području Sinjske krajine. Negdje oko početka prvog tisućljeća prije naše ere, u željezno doba, nalazimo u Cetinskoj krajini Ilire, jednu od

[2] Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., 11-13.
[3] Borković, V., 1995.: „Cetina – između Svilaje i Kamešnice“, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju i Pokret prijatelja prirode „Lijepa Naša“ – Ogranak Sinj, 110-112.

brojnijih indoevropskih etničkih skupina. Cetinsku krajinu, kao i susjedna područja, naseljavalo je vrlo žilavo i borbeno pleme Delmati ili Dalmati. Po njemu će poslije Rimljani najveći dio ilirskih krajeva nazvati Dalmacijom.[4] Polovicom trećeg stoljeća prije naše ere ilirska plemena koja su živjela u srednjem i južnom primorju stvaraju prvu saveznu ilirsku državu. Ta je država obuhvatila i delmatsko pleme. Pripadnici toga saveza zapleli su se u rat s prekomorskim Rimljanima i pri tome 229. godine prije naše ere doživjeli osjetljiv poraz. Tad se najveći dio sjevernoga područja države, među njima i Delmati, izdvojio iz zajednice. Ponovni sukobi Rimljana s Ilirima počinju tek 156. godine prije naše ere i to baš s Delmatima. Rimska vojska uspije zauzeti i razoriti glavni delmatski plemenski grad Delminij u Duvanjskom polju. Slobodoljubivi Delmati očajnički pokušavaju da ponovo zadobiju izgubljenu samostalnost i tek kad su pokorena i sva ostala plemena u unutrašnjosti, bili su i oni svladani. Ali za to je trebalo nepobjedivom Rimu više od 150 godina. Ako plemensko središte delmatsko i nije bilo u neposrednoj blizini Sinja sačuvao se u Cetinskoj krajini veći broj starih ilirskih toponomastičkih naziva do danas. Takvo je, kako nas uvjerava lingvistika, ime rijeke Cetine i imena nekih mjesta u dolini Cetine: Trilj, Rumin i druga, pa i samo ime Sinj. Zauzevši ilirske krajeve, Rimljani uvode svoje oblike života. Da bi spriječili podizanje novih buna, povezuju pojedine krajeve izvrsno građenim cestama, podižu vojničke postaje, nove naseobine, koje naseljavaju svojim kolonistima i manje ili više poromanjenim domorocima. Kroz Cetinsku krajinu prolazile su dvije važne ceste od Salone u unutrašnjost Balkana: jedna je išla preko Trilja na Velić, Aržano i dalje prema Neretvi (u ondašnje središte Naronu, danas Vid kod Metkovića); druga preko Čitluka kod Sinja na Prolog pa dalje do dalekoga Sirmija (Sremska Mitrovica).[5] Tragovi rimskih naselja nađeni su po cijeloj Krajini. Od svih rimskih naselja u Cetinskoj krajini najviše su se isticali: naselje Tilur ili Tilurij (Tilurium), današnje selo Gardun, na uzvišici s desne strane Cetine sučelice Trilju, logor rimskih legija, i Ekvum (rimski naziv: Colonia Claudia Aequum), danas Čitluk na Cetini blizu Sinja, veteranska kolonija. Gardun je trajno zaposjela rimska vojska, jer je to bio položaj s kojega su se mogli dobro kontrolirati krajevi s južne strane Dinarskih planina. Koloniju Ekvum osnovao je car Klaudije (41-54) oko 42. godine naše ere. To je bio pravi rimski grad izgrađen po utvrđenoj urbanističkoj osnovi, s forumom, vodovodom, hramovima i drugim zgradama. Bogati ostaci skulptura i drugih spomenika rječito govore o prilikama koje su vladale u Cetini u rimskom razdoblju. Ilirsko se stanovništvo s vremenom naviklo na svoje gospodare i sudjelovalo i samo u izgradnji carstva. Iz njegova je krila poslije potekao i jedan

[4]Bošković Stulli, M.,Gušić, M.,Palčok, Z.,Žganec,V. „ Studije i građa o Sinjskoj krajini“, 1968., 5-34.
[5] Bošković Stulli, M.,Gušić, M.,Palčok, Z.,Žganec,V. „ Studije i građa o Sinjskoj krajini“, 1968, 5- 30.

od najvećih rimskih careva - Dioklecijan. [6]Poslije nekoliko stoljeća i rimskom je gospodstvu došao kraj. Godine 375. provalom nomadskih Huna preko Volge počinje seoba naroda, u toku koje će i Cetinskom krajinom prolaziti razni upadači od kojih se Krajina nije mogla braniti. Nakon propasti zapadnorimske države rimsku pokrajinu Dalmaciju drže neko vrijeme Istočni Goti, a tridesetih godina 6. stoljeća dolazi pod vlast Bizanta ili Istočnorimskog Carstva. Oko 614. avarska vojska zajedno sa Slavenima ruši Salonu (Solin), središte rimsko-bizantske uprave Dalmacije. Sva je prilika da su tada stradala i naselja u bližoj i daljoj okolici Solina, pa i ona u Cetinskoj krajini. Nakon avarskog neuspjeha u osvajanju Carigrada 626. slavenska se plemena u Panoniji i na Balkanu oslobađaju avarskoga jarma. Po pričanju grčkoga povjesničara, bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta (913-959), u sedmi vijek pada i dolazak hrvatskih i srpskih plemena u današnje krajeve. Mnogo je toga iz tih davnih vremena ostalo do danas nepoznato: kako je teklo spomenuto hrvatsko osvajanje zemlje, kakva je bila vojna i politička organizacija pridošlica, njihovo društveno uređenje i kulturni stupanj. Nema nikakve sumnje da je nova kulturna sredina u kojoj su se našli odmah stala utjecati na njih. Do početka 9. stoljeća već su bili izvršeni i ustalili se politička organizacija i uređenje zemlje po županama. Car Porfirogenet, suvremenik i glavni povijesni izvor za to vrijeme, kaže da je u ovo doba (otprilike polovica 10. stoljeća) na području Hrvatske bilo jedanaest velikih župa i među tim županama, kao drugu po redu, spominje županu Cetinu. U Porfirogenetovo doba već je stvorena i narodna država Hrvatska (Tomislav, prvi hrvatski kralj, kruni se 925. godine), za koju Porfirogenet kaže da je vojnički jedna od najjačih sila na Balkanu i južnoj Evropi. Za hrvatskih narodnih vladara spominju se u listinama više puta cetinski župani kao osobni pratioci i svjedoci na ispravama što su ih izdavali ti vladari. Navodimo imena nekoliko najstarijih među tim glavarima Cetinske krajine. To su župani: Gastika, Dragomir, Vučina, Pribina, Višen, Mirata.[7] Nekoliko imena cetinskih župana sačuvalo se i iz 13. stoljeća. Jedan od najstarijih tragova dolaska Hrvata na ove prostore je crkva Svetog Spasa, koja je građena u IX., a dograđena u XIII. i XIV. stoljeću. Crkva predstavlja biser starohrvatske arhitekture. Hrvatska je bila u personalnoj uniji s Mađarskom od 1102. do 1527. godine. Do stvaranja personalne unije došlo je nakon suksecijske krize i ratnih događanja krajem 11. i početkom 12. stoljeća u Hrvatskom Kraljevstvu. Prvi kralj iz dinastije Arpadovića, Koloman (1102. - 1116.) dodijelio je neke povlastice hrvatskim velikašima, naseljavanje njemačkog i mađarskog vlastelinstva vodi ka jednom novom feudalnom ustrojstvu temeljenom na sustavu donacija. Naime, tijekom tog vremena razvitak političkih i drugih prilika u Europi zahtijevao

[6]F. Šišćić, Pregled i povijest hrvatskog naroda, Matica hrvatska, Zagreb, 1916., 37-80.
[7] F. Šišćić, Pregled i povijest hrvatskog naroda, Matica hrvatska, Zagreb, 1916., 45-80.

je jaku vojsku koja se mogla uzdržavati samo teritorijalno, pa je Koloman sve zemljišne posjede, koji već nisu bili u posjedu slobodnih seljaka ili vlastelina, davao vojnicima u zamjenu za vojnu obvezu. Hrvatsko plemstvo se također feudalizira i nestaju stare strukture hrvatskog plemstva županijskog ustrojstva a javlja se novi oblik sa sudskom, upravnom i gospodarstvenom ovlasti. Mađarski kraljevi su imenovali hrvatskog bana, dijelili su donacije vlastelinima, potvrđivali zakone donesene na hrvatskom i slavonskom saboru i zapovijedali udruženom ugarsko-hrvatskom vojskom. Hrvatski ban je imao obvezu upravljanja administracijom, sudstvom, financijama i predvodio je hrvatsku vojsku u ratovima. Pojedine su se obitelji, zahvaljujući donacijama, toliko osilile i na taj način uvažavale i jak politički utjecaj (krčki i blagajski knezovi, bribirski Šubići, cetinjski Nelipići, omiški Kačići, krbavski Kurjakovići). Slijedi slika koja pokazuje tadašnju podijelu Hrvatske.

Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo godine 1102. pri sklapanju Pacte convente [8]

Čim je okrunjen kraljem, Koloman je nastojao ovladati dalmatinskim gradovima, što je naravno uzrokovalo sukobe s Venecijom, koja je opet nastojala zadržati svoju dominaciju nad Jadranom,a povremeno i s Bizantom, koji je smatrao područje Jadrana svojim utjecajnim prostorom. Ipak, Koloman je, stupivši u savez s Bizantom, koji je ratovao protiv

[8] (Preuzeto s http://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Hrvatsko-Ugarsko_Kraljevstvo.jpg)

Normana, 1107. godine podčinio Dalmaciju poslije kratkog otpora kojeg mu je pružio grad Zadar 1105. godine. Iako je dalmatinskim gradovima ostavljena autonomija, oni su se ubrzo ponovno digli protiv kralja, koji je u Splitu i Zadru ostavio svoje vojne postrojbe, a na čelo biskupija postavio Ugare. 1115. godine Venecija započinje Mletačko-ugarski rat (1115. – 1126.) protiv Mađara i nakon početnih uspjeha i poslije poraza bana Kledina kod Zadra (1116.), uspijeva zauzeti cijelu dalmatinsku obalu i hrvatske gradove Biograd i Šibenik . U sukobu protiv kralja Stjepana II. (vladao 1116. – 1131.), Venecija 1117. godine doživljava poraz pod Zadrom i prisiljena je na petogodišnje primirje pri čemu joj ostaje samo Zadar. Ipak, 1125. godine, Mlečani uspijevaju ovladati cijelom Dalmacijom nakon što im je pošlo za rukom osvojiti Trogir i Split a razoriti Biograd.[9] U ponovnom ratu 1133. godine, tijekom vladavine kralja Bele II. Slijepog (1131. – 1141.), Venecija gubi prevlast nad Dalmacijom a zadržava se samo u Zadru (po nekim spisima i Zadar je od 1134. – 1141. godine bio pod kraljevom vlasti) i na otocima do 1172. godine. Šibenik je dobio autonomiju 1167. godine. Koristeći dinastičke borbe u Mađarskoj, Bizant započinje rat protiv Mađarske polovinom 12. stoljeća. Bizantski car Manuel I. Komnen upada 1164. godine u Srijem i Bačku i prisiljava kralja Stjepana III. (1162.- 1164.) da se zvanično odrekne Hrvatske i Dalmacije u korist svojeg brata hercega Bele koji je bio carev štićenik. Jedan je dio carskih snaga pod zapovjedništvom Ivana Duka 1165. pokorio Bosnu, kao i cijelu Hrvatsku i Dalmaciju do rijeke Bojane zbog nemoćnosti bana Ampudija. Ban Ampudije je 1166. godine ušao s novim snagama u Hrvatsku i uz pomoć pučanstva koji se digao na ustanak zarobio bizantskog namjesnika Nikifora Halufa i oslobodio Hrvatsku i neke dalmatinske gradove. Bizantski zapovjednik Andronik Kontostefan je u bitci kod Zemuna porazio mađarske snage pod županom Dionizijem 8. srpnja 1167. godine i prinudio kralja Stjepana IV. (1163. – 1172.) da Hrvatsku i Dalmaciju, od Neretve do Krke, kao i Bosnu, Srijem, istočnu Slavoniju i dio Bačke trajno preda Bizantu, koji je postavio svojeg namjesnika u Splitu. Venecija je zadržalaZadar i Trogir s otocima. Bela III. (1172. – 1196.), poslije careve smrti 1180. godine zauzima Srijem, Bosnu, Hrvatsku i Slavoniju. Zadar iste godine odbacuje mletačku vlast i upušta kraljevsku vojsku, koja 1187./1188. godine odbija napada Mlečana na Zadar. Bizant se 1186. godine odriče vlast nad Dalmacijom, a Venecija je, do Četvrtog križarskog rata 1202. godine, samo zadržala sjeverne otoke. 1202. godine Mlečani su uz pomoć križara zauzeli Zadar i Zadrani se 1205. godine obvezuju na biranje Mlečanina za kneza i nadbiskupa i da sudjeluju u borbama na strani Mlečana duž Jadrana . Zadar, uz kratke

[9]F. Šišćić, Pregled i povijest hrvatskog naroda, Matica hrvatska, Zagreb, 1916., 34-80.

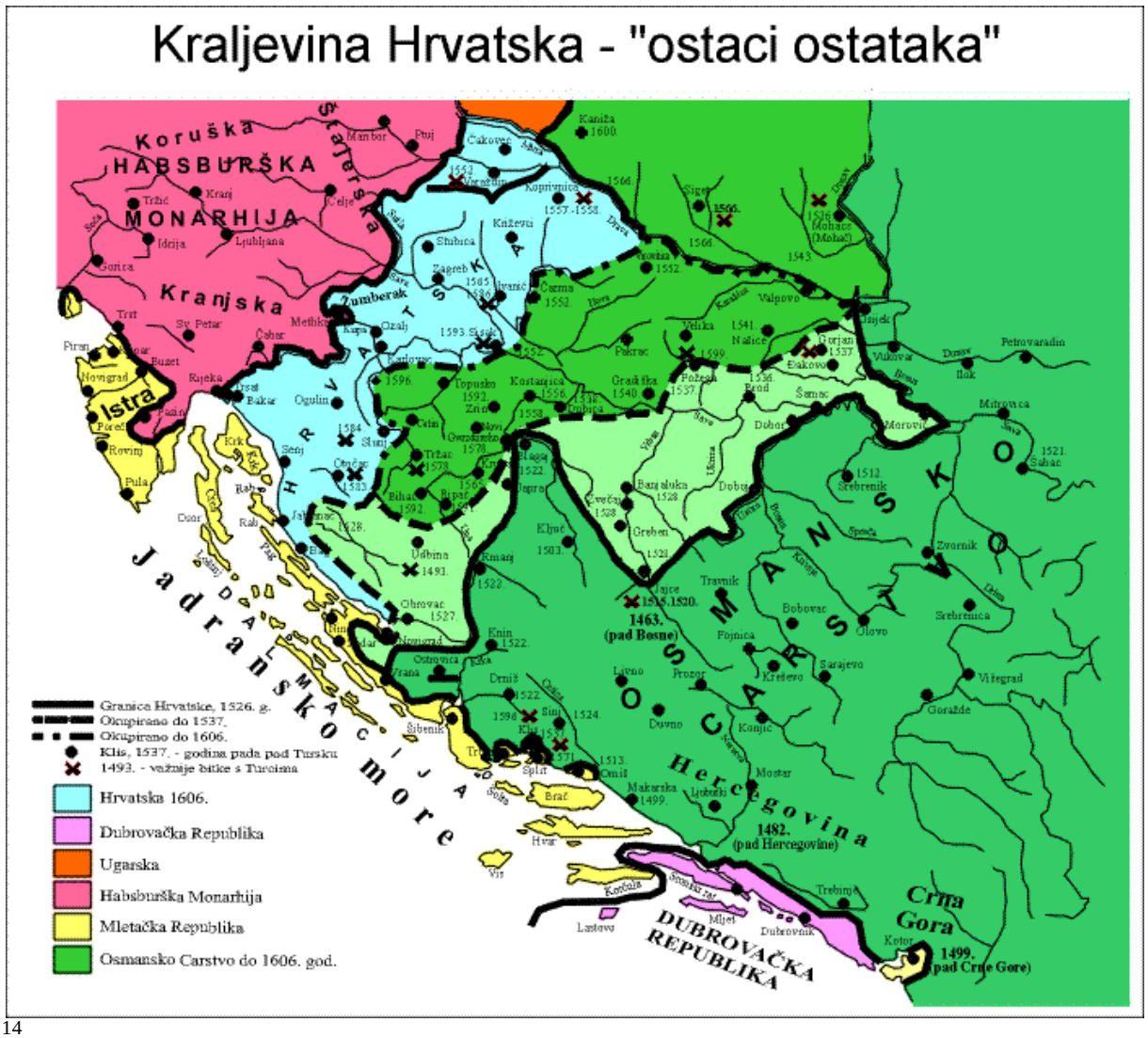
prekide, ostaje pod mletačkom vlasti sve do 1358. godine. Na samom početku 13. stoljeća stara Cetinska župa - ako se može vjerovati jednoj darovnici hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II (1205-1235), datiranoj 1210. godine - darovana je kao kraljevsko leno istaknutom knezu Domaldu "od plemena Svačića". Bježeći ispred Tatara, Andrijin nasljednik Bela IV (1235-1270) sklanja se u Dalmaciju, pa veći odredi Tatara polaze u potjeru za njim i u srednju Dalmaciju. Tom su prigodom, nesumnjivo, prošli i kroz Cetinsku krajinu. Nakon odlaska Tatara kralj Bela IV odužuje se svojim pomagačima. Tako splitskom nadbiskupu Ugrinu (1244-1248) 7. listopada 1244. daruje za sva vremena "cijelo zemljište Cetinske župe, sa svim njegovim pripadnostima" i postavlja ga za cetinskog župana.[10] Negdje polovicom istog stoljeća cetinski je župan neki Mladoša, a sedamdesetih godina javlja se i prvi cetinski knez imenom Stjepko (comes Stepicus de Cettina). Cetinska župa je, dakle, u 13. stoljeću sigurno postala kneževina. Pri samom kraju toga stoljeća ili na početku 14. Cetinska kneževina dolazi u ruke bribirskih knezova Šubića. Velika moć Šubića smetala je drugim feudalcima, pa poslije smrti bana Pavla Šubića (1312) dolazi do međusobnih sukoba u kojima su Šubići poraženi. U dvije odsudne bitke Šubiće su pomagali brojni cetinski Vlasi, podanici njihovi iz Cetine. To je prvi spomen toga stočarskog stanovništva koje se sačuvalo u krševitim Dinarskim planinama vjerojatno još od dolaska Hrvata. Poslije pada Bribiraca kao pretendent na Cetinsku kneževinu javlja se Ivan Nelipić, gospodar tvrđave Knin. Nakon njegove smrti njegova udovica Vladislava ne može se oprijeti vojsci kralja Ludovika I (1342-1382) nego je prisiljena predati kralju Knin i još četiri druga grada prema Uni. U zamjenu za to sada kralj "od svoje volje" daruje njoj i njezinu nedoraslom sinu Ivanu "kraljevski grad Sinj" (castrum regale Zyn) s Cetinskom kneževinom i svim njihovim pripadnostima i još neke druge posjede. Cetinsku su kneževinu, dakle, Nelipići dobili kao kraljevsko leno. Prvi cetinski knez Nelipić, Ivan II, nastavlja tijesno surađivati s kraljem, pomažući ga u svim pothvatima protiv Mletaka i drugih neprijatelja. Tu je politiku nastavio i njegov sin i nasljednik Ivan III ili Ivaniš. U njegovo doba pada prvi upad Turaka u Cetinu (1415). Kad je, doskora, umro moćni bosanski velmoža vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Nelipić uz pomoć svoje sestre, Hrvojeve udovice, dobiva sve njegove posjede u Dalmaciji. Nemajući muškoga potomka, kojem bi ostavio svoju golemu baštinu, Ivaniš posinjuje zeta Frankopana, muža svoje kćeri Katarine, i za neke fiktivne novčane pozajmice zalaže joj velik broj svojih gradova. Ali, sve mu bude uzalud. Čim je on umro (1434), kralj Sigismund, na temelju feudalnog prava, zatraži od Frankopana da mu izruči Nelipićevu baštinu. Kad Frankopan to odbije, bude proglašen odmetnikom.

[10] D. Pavličić, Kratka politička i i kulturna povijest Hrvatske, Hrvatski informativni centar, Zagreb 1998, 25-37.

Frankopan dočeka kraljevsku vojsku koju je vodio slavonski ban Matko Talovac u tvrđavi Sinj. U toku borbe oko Sinja iznenada umre Frankopan, a njegova udovica . Katarina, videći da se neće moći dugo opirati, početkom 1347. preda banu Matku Talovcu očevu baštinu. Tako je, eto, Cetinska kneževina opet promijenila gospodara. Kneštvo u Cetini dobiju sad kraljevski privrženici braća Talovci: Matko, Petar, Franko i Ivan.[11] Upravu u ime braće preuzme Petar (Pirko). Ali ni novi cetinski knez nije u miru uživao stečene posjede. Mletačka politika, pretenzije susjednih feudalaca, pritisci gubernatora Janka Hunjadija, pa opasnost od Turaka zagorčali su dane ovome knezu. Otimanje oko Cetinske kneževine posebice se pojača nakon njegove smrti (1453). Interese nedoraslih Talovčevih sinova branili su sinjski i kliski kaštelani Juraj Ver i Pavao Kiš. U tim dozlaboga očajnim prilikama, Mletačka se Republika ugnijezdi u cijelom dalmatinskom primorju. Novim dalmatinskim banom postane 1459. Pavao Špirančić. On preuzima cetinsku baštinu Talovca i postaje cetinskim knezom.[12] No zakratko. Kad su 1463. u mjesecu lipnju, u samo nekoliko dana, Turci zauzeli bosansko kraljevstvo, ne zaustave se na njegovim granicama, već odmah počnu provaljivati u susjedne krajeve. Za vrijeme jednog takvog upada "u nekom klancu u Cetini" zarobe iz zasjede i samog cetinskog kneza Špirančića. Za cetinske stanovništvo počinju sada dani teških stradanja. Opasnost od zarobljavanja ili uništenja prijeti na svakom koraku, pa narod zahvaća panika. Ljudi su prisiljeni napuštati ognjišta. Rijeke bjegunaca počinju teći na sve strane: prema primorskim gradovima i na otoke, prema Velebitu, kroz Kninsku krajinu i Liku u sjevernu Hrvatsku, u obližnje nepristupačni]e planine. Iako je 1466. vojska kralja Matijaša Korvina (1440-1490) zauzela sinjsku tvrđavu i u nju postavila kraljevske kaštelane, od te promjene je bilo slabe koristi. Obrana granica i dalje je ostala potpuno nedjelotvorna, jer su tvrđave bez dovoljno posade i najčešće bez hrane i municije. Zabrinuta za budućnost svojih posjeda na obali, mletačka vlada povremeno šalje nekakvu pomoć za obranu Sinja, ali to nipošto nije dovoljno. Pri jednom takvom pokušaju da se u sinjsku tvrđavu doveze hrana ubijen je 1508. iz zasjede poljički knez Žarko Dražojević. U poznatom Diariju mletačkog kroničara Sanuta zabilježeno je da su Turci u ožujku 1511. spalili varoš (borgo) ispred sinjske tvrđave.[13] Godine 1513. spominju se dvije turske navale na Sinj. Čini se da je tada zauzeta ta posljednja i najjača tvrđava u Cetini. Nije poznato jesu li je Turci odmah i zaposjeli, ali je 1516. godine utvrda u njihovoj ruci. Osvajanjem Sinja za Cetinsku se krajinu završio njezin srednji vijek i započelo

[11] F. Šišćić, Pregled i povijest hrvatskog naroda, Matica hrvatska, Zagreb, 1916., 50-80.
[12] Isto, 73-80.
[13] Marinko Perić: "Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu", Turističko društvo "Cetinska Krajina", Turist biro"Alkar", Sinj 1974., 56-70.

je novo, "tursko doba". Slijedi slika koja prikazuje područje Hrvatske pod Turskom, također se može vidjeti i područje okupiranog Sinja i Sinjske krajine.

14

To je razdoblje u povijesti Cetinske krajine obavijeno priličnim mrakom. Razlog je tome, prije svega, što onodobni turski spomenici nisu još dovoljno istraženi. Dosad objavljeni izvori bacaju samo mjestimično svijetlo na pojedina zbivanja. Kao i u drugim turskim osvojenim krajevima, život je "raje" u Cetinskoj krajini općenito bio vrlo težak. Narod je životario kukavno, rintao na posjedima turskih gospodara, podložan samovolji osvajača, u stalnoj nesigurnosti zbog čestih prolaza vojnika, prekograničnih četovanja, raznih odmazda itd. Turskim osvajanjem Klisa (1537) i uspostavom Kliskog sandžaka sam Sinj izgubio je svoje nekadašnje značenje i pretvorio se u manju, beznačajnu kasabu (varoš) na inače važnom

[14] (preuzeto s http://www.hic.hr/books/pavlicev/images/s05.gif)

putu koji je iz Bosne vodio u Primorje. Rijetki putnici koji su ovuda putovali iz Splita u Bosnu opisuju ga kao "malu, slabo nastanjenu tvrđu, s dizdarom na čelu, sa džamijom, vojnim žitnim magazinima i malenim brojem kućica pokrivenih sindrom".[15] Za tzv. kandijskog (ili kretskog) rata (1645-1669) Venecija je u Dalmaciji zabilježila niz uspjeha: uspjela je preoteti Zemunik, uspješno obraniti Šibenik i zauzeti tvrđavu Klis (1648). Gubitkom Klisa ponovno raste značenje Sinja kao istaknute turske predstraže prema mletačkim posjedima. Turski putopisac Evlija Čelebija, boraveći u Sinju oko 1660, kitnjasto opisuje mjesto i tvrđavu, ali budući da je i inače sklon pretjerivanju, treba taj opis uzeti s rezervom. Zbog novonastale situacije prilike su se u Cetinskoj krajini samo pogoršale. Neprestani pogranični obračuni i međusobna pustošenja tjeraju "morlačko" stanovništvo (dinarski stočari) da traži spasa na zemljištu kojim vlada Venecija.[16] Očekuje se samo otvoreni rat pa da se ovo stanje dokrajči. [17]Godine 1683. turska osvajačka vojska doživljava pod Bečom katastrofalan poraz. To je znak za opći ustanak. Iako iscrpljena dugotrajnim kandijskim ratom, Mletačka je Republika prisiljena ponovo navijestiti Turskoj rat, jer se boji da susjedna Austrija ne bi za sebe iskoristila pobunu naroda na balkanskim terenima. Pristupom protuturskoj Sv. alijansi, ona započinje novi, petnaestogodišnji tzv. morejski rat (1684-1699). Spremnost naroda za borbu olakšat će joj, kako sama dobro uviđa, operacije u Dalmaciji. Kao prvi cilj napada na turske posjede izabran je Sinj, jer je taj grad bio glavna prijetnja nedavno osvojenom Klisu. Prvi pokušaj zauzimanja Sinja izvršen je u veljači 1685. Pod zapovjedništvom providura Pietra Valiera, ali nije uspio. Štaviše, mletačka je vojska doživjela osjetljiv poraz, da se i sam providur bijegom jedva spasio od zarobljavanja. Drugi napadaj, mnogo bolje pripremljen, izveo je novi providur Girolamo Cornaro. U osvajanju sudjelovale su znatne vojne snage (oko 7000 boraca) i veliki broj topova. Opsada je potrajala više dana i bila vrlo žestoka i uporna. Napokon, 25. rujna 1686. zauzeta je na juriš tvrđava. Poslije više od 150 godina Sinj je definitivno oduzet Turcima. Najviše zasluga za osvajanje utvrđenoga grada imale su domaće čete. Ali vrhovni komandant Cornaro, izvještavajući vladu u Mlecima o uspjehu kod Sinja, izvijestio je o tom sasvim lakonski: "Domaće trupe borile su se s uobičajenom hrabrošću". Istjerivanje Turaka iz Sinja izazvalo je opću radost i oduševljenje u cijeloj Dalmaciji. Slutilo se, naime, da je to početak rasula turske vlasti i u ostalim dijelovima "turske" Dalmacije. A to se zbilja i dogodilo. Od samog su početka puk Sinja i njegovi branitelji tu pobjedu pripisivali čudotvornom zagovoru Gospe Sinjske, čija je slika svo vrijeme opsade bila u tvrđavi, kamo je

[16] A. Fortis, Put po Dalmaciji, Zagreb 1984., 46-97.
[17] Marinko Perić: "Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu", Turističko društvo "Cetinska Krajina", Turist biro "Alkar", Sinj 1974., 70-90.

bila prenesena iz franjevačkog samostana podno grada da je Turci ne oskvrnu. U zahvalu na pomoći providur je Balbi s časnicima odmah skupio 80 zlatnika koje su poslali u Veneciju da se skuje zlatna kruna i križ i da se okruni Gospin lik. Pri dnu krune urezao je u dva reda riječi :*In perpetuum coronata triumphat-Anno MDCCXV (Zauvijek okrunjena slavi slavlje - godine 1715.).* [18] U čast veličanstvene pobjede nad Turcima, Sinjani svake godine tradicionalno održavaju viteški turnir, poznat u cijelom svijetu kao Sinjska alka. Požarevačkim mirom iz 1718. godine cijela se Cetinska krajina s Podinarjem našla kao cjelina i konačno raskrstila s Turcima. Od tada pa sve do 1797. godine, tj. do propasti Mletačke Republike, ostaje pod mletačkom upravom. Razdoblje mletačke vlasti smatra se periodom bezperspektivnosti, iako se zahvaljujući pojačanom prometu i trgovini s Bosnom grad počeo polako gospodarski razvijati. Iz stare i za život neprikladne tvrđave naselje se premješta na ravnicu ispod Kamička do Žankove glavice. Tu se grade crkva, samostan i prve stambene trgovačke kuće. Sporazumom Napoleona i Austrije 17. listopada 1797. godine preko noći je ukinuta Mletačka Republika i njezini posjedi. Napoleon je prepustio mletačke posjede Austriji i već u srpnju iste godine stižu prve austrijske trupe u Cetinsku krajinu. Time je počela prva austrijska okupacija Dalmacije, koja će potrajati osam godina.[19] Iznesene narodne zahtjeve da se Dalmacija združi s Hrvatskom, austrijski dvor nije htio uvažiti. Godine 1798. uvedena je prva osnovna škola u Sinju. Porazom u bitki kod Austerlitza 1805. godine, Austrija je prisiljena predati Napoleonu sve bivše mletačke posjede, pa tako i Cetinska krajina na samom početku 1806. dobiva novog gospodara. Započelo je burno i značajno razdoblje francuske vladavine koje će potrajati sedam godina. Francuska uprava gdje god može ukida davanja državnih potpora te tako ukida i potporu Sinjskoj alci. Poslije Napoleonova poraza u Rusiji i kod Leipziga 1813. godine, austrijska vojska ponovo zauzima Dalmaciju pa tako i Sinj. Ta će vladavina potrajati do 1918. godine. Da upozna novostečene posjede, austrijski car Franjo II. upriličuje 1818. godine svoj put po Dalmaciji. Tom prigodom posjećuje i Sinj. Sinjani koristeći prigodu upriličuju trčanje Alke koja se toliko svidjela Franji II. da joj je odredio stalnu godišnju pomoć. Godine 1854. u Sinju je otvorena prva javna gimnazija u Dalmaciji s hrvatskim kao nastavnim jezikom. Utemeljila ju je splitska Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja. Franjevačka gimnazija je dobila ime *Javno više hervatsko gimnazije u Sinju pod upravom oo. franjevaca Presvetog Otkupitelja*. [20] Danas ta gimnazija održava

[18] Marinko Perić: "Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu", Turističko društvo "Cetinska Krajina", Turist biro "Alkar", Sinj 1974., 86-109.
[19] Isto, 120-157.
[20] Marinko Perić: "Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu", Turističko društvo "Cetinska Krajina", Turist biro "Alkar", Sinj 1974., 156-173.

nastavu za klasični i jezični gimnazijski smjer. Radi povoljnog strateškog položaja Sinj postaje značajno vojno središte u Dalmaciji. Krajem 19. stoljeća gospodarskim jačanjem grada, koje se zasniva na trgovini s bližom i daljom okolicom, grad se povezuje željeznicom sa Splitom, a mostovima preko Cetine s ostalim krajevima krajine i Bosnom. Godine 1898. grad pogađa veliki potres, koji nanosi značajnu štetu. Godine 1914.grad dobija kvalitetnu opskrbu pitkom vodom s izvora Kosinac. Iste godine počinje Prvi svjetski rat, koji uzima znatne žrtve u Cetinskoj krajini. Porazom Austrije u ratu stvara se nova državna zajednica 1918. godine, Kraljevina SHS. Nova država pod prevlašću dinastije Karađorđevića nije ni izdaleka ispunila narodna očekivanja. Kada je 1928. godine izvršen atentat na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini u Beogradu, u Sinju je odgođeno trčanje Alke. Alkari su s momcima pošli na sprovod ubijenoga predsjednika HSS-a uZagreb. U razdoblju između dva rata u samoj varoši Sinju razvija se vrlo živ i bogat kulturni život. Osnivaju se dvije amaterske kazališne skupine, pjevački zborovi s većim brojem članova, dvije limene glazbe te filharmonijski orkestar, a kroz realnu i klasičnu gimnaziju odgaja se veliki broj domaćih intelektualaca. Zbog ljubavi za konjički sport i radi poticanja razvoja konjarstva u Cetinskoj se krajini organiziraju svake godine konjičke utrke. Danas u Sinju djeluju konjički klubovi Alkar i Alamo (Brnaze).[21]

3. Lirske pjesme

Lirske pjesme jedan su od najstarijih načina iskazivanja najdubljih osjećaja, misli i doživljaja. To je književno djelo koje je napisano ili u prozi ili u stihovima. U staroj Grčkoj riječ lirika označavala je pjesme pjevane uz pratnju glazbala lire. Prvi put se kao naziv književnog roda javlja u 1. stoljeću prije Krista. Prvi poznati liričari su Alkej i Sapha. U našoj povijesti zapisivanje prvih lirskih pjesama započinje u drugoj polovici 15. stoljeća. Franjo Minucij je 4. studenoga 1484. g. na rubu oporuke Zadranina Trana zabilježio pjesmu *Još pojdoh ravnim poljem.*[22] Prve značajnije podatke o izvođenju usmene lirike dao je Juraj Šižgorić (Šibenik, 1445. – Šibenik, 1509.?) koji u 17 poglavlju svoga djela *De situ Illyriae et*

[21] Marinko Perić: "Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu", Turističko društvo "Cetinska Krajina", Turist biro "Alkar", Sinj 1974., 178-207.
[22] Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., 15-20.

civitate Sibenci (1487.) piše *O nekim šibenskim običajima* ističući: da su tamošnje tužbalice dirljivije od tužbalica Tetide i majke Eurialove; svadbene su pjesme bolje od Katulovih i Klaudianovih; ljubavne su toliko lijepe da bi ih jedva mogli spjevati Propercije, Gal ili Sapfa; a ekloge se doimlju da ih stvaraju Damet i Menak pred Palemonom.[23] Usmene lirske pjesme pretežu u zbirkama zapisa usmenih pjesama, a njihova veća terenska zastupanost razlogom je i većega broja djela koja su se upravo njima bavila. Glavna je odlika većega dijela usmene lirike sinkretizam, povezanost glazbe i riječi, a nerijetko i plesa.[24] Usmena je lirika pratila dva ciklusa: životni (uspavanke, svadbene pjesme, naricaljke) i godišnji (božićne pjesme, kolede, proporuše i druge ophodne pjesme, jurjevske i sl.); a s određenim poslovima povezuju se i posleničke pjesme poput žetelačkih. Posebna su skupina lirskih pjesama i danas aktualnih na terenu (prema istraživanjima B. Glavičića) molitvice ili molitvene pjesme, jedne od rijetkih koje su se uglavnom govorile. Veliku aktualnost na slavljima, posebno svadbama, zadržale su taranjkalice, najčešće ritmirani dvostihovi, uglavnom lascivna karaktera. Tematski i motivski među lirskim pjesmama najčešće su ljubavne pjesme, a usporedbe u njima svoj repertoar nalaze u specifičnoj zavičajnoj i mediteranskoj flori (mažuran, bosiljak, ružmarin, naranča, jelvica). Motivi su većim dijelom određeni zemljom, smještajem i njime uvjetovanim načinom života. Tako su najčešći motivi mora i vina, a udaljenost se često izražava sintagmama (»od Učke do mora«); subjekti lirskih pjesama nose raširena domaća imena (Mare, Anica, Kate ili Katarina, Jele i Ive). Osim poslova vezanih uz more (ribarenje, pomorstvo), motivski se pjesme najčešće odnose na košnju, žetvu i sadnju.

3.1. Mitske pjesme

Mitske su pjesme nastale u drevnim mnogobožačkim vremenima, a pjevaju o: mitskim bićima, prirodnim pojavama, nebeskim tijelima; pticama, te povijesnim osobama kojima se pripisuju mitska obilježja. Vile su najčešća mitska bića. Također u mitskim pjesmama je specifično ponavljanje tzv. magičnih brojeva: tri, devet i deset. Za hrvatsku usmenu književnost su također prisutni i mnogobrojni stalni epiteti: konji vrani, zlatna grana, bili grad, bili dvori, sivi soko, vita jela, vjerna ljuba, previjerna ljuba, sinja kukavica, bila vila, ruse pletenice, ruse kose, crne oči, čarne oči, rumeni obrazi, bilo lice, svitli obrazi, bistro oko, bistar um, oko

[23] M. Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, 2007/2008 god 25-26.
[24] M. Bošković-Stulli, Zakopano zlato. Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre, Pula–Rijeka 1986; 27-54.

sokolovo, čobanice mlade, mlađena divojka, mila majka, stara majka, ostarjela majka, čedo ponejako, crna gora, čarna gora, crna zemlja, zemljica crna, zemljica tavna, mutno jezero, zelenika trava, jabuka zelenika, murtelica drobna, ljubičica plava, gorki čemer.[25]

NA VRU GORE, OGANJ GORI
Na vru gore oganj gori,
oganj gori na jelovoj grani.
Ko l' ga loži, ko l' se kod njeg grije?
Vile lože, a Ivan se grije.
Kad su vile Ivu izliječile,
veliki su otkup zaiskale:
Od babe su nogu iz koljena,
od matere ruku iz ramena,
a od brata sedef i šargiju,
a od seke ruse pletenice,
a od ljube đerdan ispod vrata.
Dade babo nogu iz kolina,
dade majka ruku iz ramena,
dade brato sedef i šargiju,
dade seka ruse pletenice.
Ne da ljuba đerdan ispod vrata:
"Nije mi ga Ivan ni kupio,
od svoje sam majke donijela."
Kad su vile Ivu umorile,
zakukaše trije kukavice:
Jedna kuka nikad ne prestaje,
druga kuka jutrom i večerom,
treća kuka kad joj na um padne.
Što no kuka nikad ne prestaje,
ono jeste Ivanova majka.
Što no kuka jutrom i večerom,
ono jeste Ivanova seka.

[25] M. Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, 2007/2008 god.

Što no kuka kad joj na um padne,
ono jeste Ivanova ljuba.[26]

3.2. Obredne pjesme

I obredne su pjesme po svom postanku veoma stare i sežu u pretkršćanska vremena. Izvođenje tih pjesama sinkretizira više vrsta umjetnosti: književnost, folklorno kazalište, glazbu i ples.[27] Ove pjesme su nastale čak i prije nego su Slaveni prihvatili kršćanstvo kao religiju. U njima se slave godišnje promjene u vegetaciji: rađanje, sazrijevanje i starenje, odnosno umiranje. Neke od njih čuvaju imena slovenskih božanstava, a neke su se pod utjecajem kršćanstva prilagodile crkvenim praznicima: Božiću, Uskrsu i Lazarevoj suboti. Otud i njihovo drugo ime Lazarice. Dijele se na: Koledarske, veselanje, jurjevske, jadarske, prvosvibanjske, kraljičke, dodolske (preporuške), Ivanjske, vukarske.

Svijećnica (Kalandora)

Svijeća prati kršćane još od začetaka same religije, kako se kršćanstvo širilo tako su se i običaji prenoslili na ljude koji su prihvatili tu vjeru.“ Višestuka je simbolika i upotreba svijeća. Na krštenju se svijeća daje kršteniku; prvopričesnik nosi svijeću; zaručnike svijeća prati kod vjenčanja; uz upaljenu svijeću bolesnik napušta ovaj svijet. U kulturnoj baštini Hrvata uz svijećuse vežu mnogi običaji i obredi. Svjetlo svijeća uresom je u Badnjem bdijenju i simbolizira pobjedu svjetla nad tamom, dobra nad zlom. Božićnim svijećama pridaje se čudotvorna moć, pa ih domaćice nedogorene često čuvaju za iduću godinu. U hrvatskoj se duhovnosti iznimno štuje kult pokojnika. Tako se i u najradosnije vrijeme, u Badnjoj noći i na Božićni ručak, pale svijeće i za pokojnike. Svijeće blagoslovljene na Svijećnicu čuvaju se u svakom hrvatskomu katoličkom domu kao svetinja. U tradicijskoj baštini Hrvata svijeća se koristi protiv bolesti, uroka i nevremena.“[28]Proljetni i sjetveni radovi u Sinjskoj krajini počinju već u siječnju. Tada se gnjoje vionogradi i vrše ostale pripreme za rad. Čest je slučaj da narod prema vremenu na određeni dan

[26] Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika, priredio Marko Dragić, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knjiga 4, Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo 2006, 55-56.
[27] Isto, 55-58.
[28] Marko Dragić, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata,* Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 467-488. Citirano 467 str.

ili blagdan nastoji gatati kakvo će biti vrijeme za izvođenje tih poslova i hoće li biti rodna godina pa tako običavaju pjevati kratke pjesme u skladu s tim običajima.

Sveti Josip

Prema narodnom vjerovanju, proljeće počinje na dan Sv. Josipa (19.3), ali već od Sv. Grgura sije se sjemenje za rasađivanje svih vrsta povrća, u prvom redu kupusa. Narod povezuje ova dva blagdana pa prigodno kaže : „ O Grguru tica u gnjizduru, o Josipu jaja posiplju.“

3.3 Povijesne pjesme

Lirske *povijesne pjesme* pjevaju o: kralju Vladimiru; padu bosanskoga kraljevstva, Kaurima koji porobiše Livno, *robinjicama* koje su bile usužnjene jer nisu htjele prihvatiti islam, te o povijesnim osobama: Marku Kraljeviću, hercegu Stipanu Vukčiću Kosači, braći Morić, Mijatu Tomiću, Stojanu Jankoviću, Andrijici Šimiću i dr. U mnogim su povijesnim pjesmama patnje i stradanja pod mletačkom, ugarskom, francuskom vlašću i drugim nenarodnim vlastima. Međutim, najviše je povijesnih pjesama o višestoljetnim (1463.-1878.) progonima i stradanjima Hrvata pod osmanskom vlašću[29].

Mužev zulum

Al da vidiš ljube Kraljevića,
primakla se k vedru ogledalu,
pa gleda svoje lice bilo,
pa sama sa sobom razgovara:
što je moje požutilo lice
od zuluma Kraljevića Marka,
da bog da ga poželila majka !
Misli Anđa da niko ne čuje,

[29] *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika,* priredio Marko Dragić, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knjiga 4, Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo 2006., 55-56.

ali čuje majka Kraljevića,
brže leti pa ti sinu kaže:
„a da čuješ drago dite moje,
što govori virna ljuba tvoja!
Primakla se ogledalu,
pa sama sa sobom razgovara:
što si moje požutilo lice,
od zuluma Kraljevića Marka,
da bogda ga poželjela majka!“
kad to čuje Kraljević Marko,
on govori svojoj ljubi virnoj :
„Anđelijo moja ljubo virna,
il voliš da po vodi ploviš
il voliš da na vatri goriš
ili voliš da te sabljon sičen?“
Progovara Anđelija mlada:
„Nisan riba da po vodi plovin,
nisan drvo da na vatri gorin,
junak nisam da mi glavu sičeš,
već me sici po svilenu pastu.“
To je Marko ljubu poslušao,
pa je siče po svilenu pasu,
na sablji je čedo izvadio,
čedo malo al je muška glava
pa on svom ocu progovara:
da me nisi, babo, pogubija,
od tebe bi bolji junak bija. [30]

[30] Kazivačica: Nevenka Sablić udata Gabričević, rođ 1932. god.

3.4 Ljubavne pjesme

Koliko je do sada poznato najstariji zapis hrvatske svjetovne lirske ljubavne pjesme seže u period između 1421. i 1430. godine. Renesansa je imala svoj procvat u: Šibeniku, Splitu, Dubrovniku,Korčuli, Hvaru, Zadru. Nepunih stotinjak godina prije Montaignea Šibenčanin Juraj Šižgorić oduševljavao se hrvatskim narodnim običajima i književnošću.[31]

Umrlo od ljubavi jedno za drugim

Ovce pase Jelina divojka
s njome pase Ivan čobane
kad je bio Ivan za ženidbu,
onda joj je Ivan govorio:
„Oj Jeleno, draga dušo moja,
ja ć' prosit, oćeš poći za me?“
A ona je njemu govorila,
da će pitati svoje mile majke,
oće li ona dati za nj'ga.
kad je ona majci dolazila,
ovako je majci govorila:
„ Ja ću tebe dati za boljega,
za boljega i bogatijega.
Ivan jadan ništa ne imade;
on ti pase ovce po planini!“
Tad zaplaka lijepa divojka,
pa se ona povrati Ivanu:
„ Ne da majka o tom pomisliti,
a kamoli o tom govoriti!“
A onda je Jela govorila:
„ A ti prosi moju bratučedu,
bratučedu, Mandinu divojku,

[31] M. Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, 2007/2008 god.

od mene je i viša i lipša
i bijelim rubom bogatija!“
„ Nek je ona i viša i lipša
i bijelijem ruvom bogatija,
al kad mi ona nije draga.“
ne može joj ator učiniti,
prosim Mandu njenu bratučedu,
prosio je, pa isprosio.
Kad li prođe petnaest dana,
idu svati priko polja ravna,
kao zvizda priko neba sjajna,
al govori Jelina divojka:
„ Da si mene dala za Ivana,
sad bi ono moji svati bili,
moji bili, sa mnom prolazili!“
Shvati Mande mimodvor prođoše,
a dozivlje Jelina divojka:
„Majko moja, zaboli me glava,
a od srca da duša izađe!
Daj ti meni od sanduka ključe,
da ja tražim sebi likarije!“
Privari se divojčina majka
i dade jon ključe od sanduka;
neg ne traži sebi likarije,
već uzimlje dva zlatna gajtana
pa ji veže sebi oko vrata,
pa s' obisi, žalosna joj majka!
Kad je majka ćeroji ulazila,
pritrgla je dva zlatna gajtana,
pa je kopa putu na raskršće
kud će proći Ivini svatovi.
Kad su tuda svati prolazili
međusobom ona govorili:
„ Kad smo jučer ovda prolazili,

ovo greblje nismo nalazili!“
Od toga se niko ne nadaše,
već se nada Ivane čobane,
pa je svatin 'vako bisidio:
„Ajde naprid,gospodo svatovi,
ja ću s' ovde bogu pomoliti!“
Kada su ga svati poslušali
osta Ivan na Jelinu grebu;
nad njim stoji,sam se sebe boji.
A sad svati došli blizu crkve,
nevista je plačno govorila:
„ O divere, moj desni prstene,
stid je mene u te gledati,
kamoli ti, dušo, govoriti!
Di je meni Ivan đuveglija,
s kime ću se ja mlada vjenčati?“
Tad se svati nazad povratiše:
kada Ivan na Jelinom grebu,
misle oni da je zanimio,
a Ivan se dušom razdilio.
Kad to vide gospoda svatovi,
do Jeline Ivu ukopaše,
na dnu nogu vodu navratiše:
ko je gladan, nek jabuka jide,
ko je žedan, neka vode pije.
Bog ubio i staro i mlado
kad rastavlja i milo i drago,
sapela ga božija desnica,
ubila ga Marija divica.[32]

[32] Preuzeto iz: Bošković Stulli, M., Gušić, M., Palčok, Z., Žganec,V. „Studije i građa o Sinjskoj krajini“, 1968.,130-131.

3.5. Šaljive pjesme

Šaljive su se pjesme najčešće izvodile na sijelima (prelima) i u svatovima. Karakterizira ih humor i ironija. One pjevaju o svekrvi, mužu, djeveru, zaovi, jetrvi. Neke od tih pjesama kroz šalu poučavaju.

Šaljiva

Šoto – roto zaklapalo,
Crno pašče zalajalo.
Govor' Jela: „Jadna ja,
Ko mi vrata otvara?!“
Momak zbori izvanka :
„Evo draga ja sam ja !“

A ona mu odgovori:
„Neka, neka kad si ti,
Dođi amo na komin,
Činit ćemo šapore,
od ponoći do zore,
da nas braća ne kore“[33]

Tri ti bora tvoja
Oj divojko, tri ti bora tvoja,
na ti prsten pa se zovi moja,
ili moja, ili brata moga
pazi nemoj otić za drugoga![34]

[33] Kazivačica: Nevenka Sablić udata Gabričević, rođ 1932.god
[34] Preuzeto iz Bošković Stulli, M., Gušić, M., Palčok, Z., Žganec,V. „Studije i građa o Sinjskoj krajini“, 1968., 147.

4. Muzički folklor

Muzički folklor Sinjske krajine, onakav kakav je i danas živi u tom kraju, iznenađuje vitalnošću starijih i tradicionalnih oblika, zanimljivim, prijelaznim i novijim oblicima. Sada ću prikazati dvije vrste pjevanja karakteristično za područje Sinjske krajine.

Treskavice i Rere

Vokalni oblici koji su karakteristični za područje Sinjske krajine te u kojima se obavezno pojavljuje osebujni triler izveden punim glasom na slogu voj ili hoj. Taj vrlo brzi i komplicirani triler, treskanje glasom često sliči vibratu. Izvodi ga pojedinac pjevač solo, ili mnogo češće, uz pratnju drugog glasa koji leži na duljem pratećem tonu. Nazivom treskavica oznauju taj vokalni oblik u Potravlju, Suvaču, Lučanima, Turjacima i Biteliću. [35]U selima Grab, Otok i Bagajić zove se treskovica. A u selima Radošić i Glavice treskavicu nazivaju vojkavicom. Za oblik treskavice je karakteristično da je izvode muški i nazivamo je muškom treskavicom ali u literaturi se nerijetko nalaze i oblici ženske treskavice. Razliku u nazivima opravdavaju razlike u napjevima. Rera je vokalni oblik također karakterističan za područje Sinjske krajine koji u pravilu izvode tri pjevača(rjeđe dva). Kada dva pjevača punim glasom reraju, toliko da nadjačavaju vodećeg pjevača koji pjeva tekst drugog stiha, tekst se teško može razabrati. Za Cetinsku krajinu karakteristično je dvoglasno grleno pjevanje, tzv. rera. Rera se izvodi punim glasom: jedan pjevač vodi pjesmu dok ga drugi prate ili *reraju*.[36]

Živopisno je to pjevanje, duboko ukorijenjeno u identitet Cetinjana te nerijetko opisuje svakodnevne pojave, trzavice između susjednih sela, karaktera i običaja, ismijava ljudske mane i slabosti, često i *posebno* izabranim rječnikom. U kratku rimu, najčešće dvostih, stane tako neobična minijatura jasne poruke, bila ona upućena *dragome, dragoj,* svekrvi, Gospi Sinjskoj ili svecima. Rera je začinjavala i uveseljavala svaki dernek, druženje ili *silo* i *ašikovanje*.

Gospe Sinjska misu ću ti platit
ako ćeš mi dragana povratit.

[35] Bošković Stulli, M.,Gušić, M.,Palčok, Z.,Žganec,V. „ Studije i građa o Sinjskoj krajini“, 1968., 176.
[36] Isto, 178 str.

U mog lole livade na glasu,
tri je ovce za uru popasu.

Moj se dragi fali da imade,
kad na pivcu goni u mlincu.

Svekrvice našla sam ti zgodu,
dubok bunar i studenu vodu.

Oj ljubavi dosta li si gorka
na rastanku divojke i momka.

Curo mala nek ti je u glavi,
nikad momku prva se ne javi.

Lako ti je poznat zlato moje,
bile bičve poviš gaća stoje.

Moj dragane cvitiću na vodi
poljubi me, srcu mi ugodi.

Ljubav mori i u groblje slaže,
i mene će, eto ti je vraže. [37]

[37] (Posuđeno od Instituta za Etnologiju i Folkloristiku http://www.ief.hr/)

5. Narodne predaje

Narodne predaje Sinjske krajine su bile zapisivane rijetko i sporeno, većinom su to bile ograničene anegdote, predaje i vjerske legende razasute od slučaja, do slučaja po djelima različitih pisaca. Ipak ono malo primjera što je zabilježeno uključeno je dijelom u značajna kulturno-povijesna književna djela koja su im osigurala trajno i nadasve časno mjesto u povijesti naše književnosti. Jezik i stil ovih pripovjetki, baš kao i ljudi koji ih pamte i prenose, odiše jednom oporošću, slikovitošću ali bez pretjeranog kićenja no usprkos tome ove pripovijetke su nadahnute razigranom maštom i dosjetkama. [38]Moji kazivači su mi ispričali ove zanimljive priče koje reprezentativno pokazuju raznolikost tematike koja je oblikovala život ovih ljudi.

DUGA

Narodne predaje Sinjskog i šireg Cetinskog kraja imale su sretnu sudbinu da ih je jedan naš poznati književnik uvrstio u svoju zbirku pripovijedaka. Naime riječ je o Dinku Šimunoviću koji je na svoj vrlo poseban književnoumjetnički način opisao ovu predaju. Ovako glasi jedan od narodnih verzija glasovite Duge.

Rekli bi eno duge, učinit će se vrime, a rekli bi nam ajde prođite kroza nj' pa ćeš bit ako želiš, kaže, da budeš muško bit ćeš muško, ako želi muško da bude žensko, bit će žensko. A mi smo to provali ali nije nam se iskolilo. Onda bi rekli nećemo više, a isto smo bile zlato, mislin kao da bi nam drago bilo to, ali mi bi ondan opet probale onda kad ne bi bilo ondan bi rekle ajde eno ti trči jarče ja neću ja san bila u dugi i ništa mi nije pomoglo.[39]

BOLJE DA TE ODNESE ĐAVA NEGO SABLJIĆ

Kako je bilo mom susjedu jednomu, stričeviću bližnjemu! Onda ti, on bi bijo jadan neki, uvik bi spava. Nije ga brigalo 'vako više, bija je i stariji čovik. Onda bi, dođi momci, naši sa sila, moji susjedi, došli bi sa sila. On bi leža na jednomu sukancu vanka, i oni, palo im

[38] Bošković Stulli, M., Gušić, M., Palčok, Z., Žganec,V. „Studije i građa o Sinjskoj krajini“, 1968., 303.
[39] Kazivačica: Nevenka Sablić udata Gabričević rođ. 1941. god.

na pamet, amo mi, kaže, onoga Ivana latit i odnit ćemo ga u groblje, neće se on probudit. To je istina. I oni dođu latne ga na sukancu i odnili ga u groblje. Kad su ga odnili u groblje on se jadan probudija, i govori:„ Jadan ti san di su me, di san ovo ja jadan ti san, vrti se, ko me je ovo donija ovden, kako san ja ovden prispija?" Kad je doša kući žali, kaže: „Šta ti je Ivane, šta ti je", kaže, „Ne znan šta mi je, kaže, ja se u groblju probudija,kaže, sukanac pod menon, koji su me đavli donili, kaže, u groblje". A oni onda rekli, onda to sada nas uvik proganjaju s tizin, kaže, bolje da te odnese đava nego Sabljić. Oni Sabljići,momci, ujtili ga i odnili ga u groblje. On jadan žalija ondan se uvik to govorilo bolje da te odnese đava nego Sabljić a posebno nami curon. Ma kud ćeš nju, kaže, bolje da te đava odnese nego Sabljić. [40]

ČETIRI TURČINA

Evo kažu u našemu kraju, ima neka stara priča o tri Turčina, ali ima i o četiri Turčina. Meni su pričali priču o četiri Turčina pa ću ja ispričat priču o četiri Turčina. Kažu da su bila četiri Turčina i da su držali cilu Cetinsku krajinu. Jedan je bija sa svojon kulon u selu Potravlje, jedan e bijo u Sinju, jedan je bija u Čačvini iznad Trilja i četvrti je bija na Gardunu u kuli Nutijak pokraj Cetine. Onaj prvi gori u Potravlju je prvi nastrada, ima je ženu i dvoje dice. Žena se pripala da će i nju ubit kad su i njega ubili i ona uteče u Sinj na tvrđavu, to je gori stari grad i pošto je imala dvoje dice, imala je dva sina, jedan sin joj se zva Čamičak i ona je tako i tvrđavi dala ime Čamičak mada je danas zovu Kamičak. Drugi Turčin, on je bija u Sinju i to je taj što je kod njega ona ostala, ova udovica, i njegova obitelj. I on je u Sinju dosta dugo živio sve dok ga kasnije nisu ubili Sinjani. Treći Turčin bija je u Čačvini, a ovi u Čačvini imali su veliku kulu, imali su puno prostorija. Tu je bilo blaga, bilo je žita, dobro su oni živili. Imali su i vode. Sa južne strane kule imali su svoje bunare, a sa sjeverne strane kod brista je bijo jedan izvor koji nikad nije prisušiva. Taj izvor ni danas ne prisušuje samo što se danas ne koristi jer teško je doć do njega, jer kažu da je zaresta u šikaru i ne može se doć kod njega, ali nikad ne prisušuje to je bilo vrlo bitno. E taj Turčin, njegova posada je izginila u borbi sa Vrpoljanima i Velićanima ali je osta živ samo on. I on je tu svoju kulu branija, branija sve dok ga jedan Čota nije pogodija iz puške i pogodija ga pravo pod vrat. Pa poslin treći dan kad su ga našli u kuli mrtva mislili su da ga je zaklalo a tek kasnije se ustanovilo nije zaklan već ga je ovi Čota pogodija iz puške. Eeee, a ovi četvrti on je bija na Gardunu u

[40] Kazivačica: Nevenka Sablić udata Gabričević rođ. 1941. god.

kuli Nutijak, ta kula i sad stoji ista ka i ona u Čačvini. Ovi četvrti to je bija Šarac Mamut Aga. On je bija carinik ima je svoju posadu i kupili su carinu i kupili su novac i uzimali su od naroda sve to i živili su dobro, a Cetina im bila blizu. Eee, imali su oni i signale kako da se oni pomognu ako ih iko napadne. Njijovi signali su bili da se zapali po noći vatra i sa jedne kule ako se vatra vidi onda će doć oni upomoć onima na drugu kulu pomoć im i tako će se spasiti. Tako su oni godinama opstajali. Vide ovi Gardunjani, Vojnićani, Bišćani da ne mogu ništa Mamut Agi a opasan je, harač kupi, a njima dodijalo plaćat pa kažu oni ovoga triba smaknit. Ali kako ćeš ga smaknit kad ne možeš?? Site se oni i pošalju jednog svog čovika gori na Čačvinu na kulu i kad padne noć da zapale vatru. Taj njijov čovik kad je noć pala upali vatru, a oni bili i u dogovoru sa Čaporčanima kad su ovi iz kule Nutijak svi pohitali da pomognu Čačvinjanima. Pođu oni ispod Cetine ono onde baš ispod Gardunske mlinice di je bila plitka da će je prigazit pa će uz drugu stranu i prema Čačvini. Kad u nika doba taman pri kraj kad su bili zapucaše Čaporčani, pobiše sve Turke i raniše Mamut Agu. On je osta živ ali ranjen. On se vrati nazad priko Cetine i, kud će u kulu ne smi, i on se siti ode kod svoje ljubavnice, kod Jele Gabričević. Doša on kod Jele i kaže:,, Jele ako me izličiš ja ću te oženit", a jadna Jela šta će zna da je bila njegova ljubavnica, da se ne može više za nikoga udat kad joj je Turčin bija ljubavnik. Jela uze njega u svoje odaje i Jela ti je njega ličila travama i izličila. Kad je on dobro prizdravio, vrati se on u kulu, a isto u međuvremenu izrodilo se dosta dice, on i Jela su imali puno dice i posli su svi uzeli prezime Gabričević, niko nije uzejo prezime Mamut, svi su ostali Gabričević i ta dica su postali, mmmm, ta dica su kršteni ko što je bila i njihova mater jer on je na kraju vidit ćete i nastrada. Kad on pošto je bio puno hrabar ovi nisu nikako u kuli mogli da ga ubiju, tu su dolazili stalno Bišćani, Gardunjani, Vojnićani ma kakvi ne možeš mu ništa. Ima je i svoga slugu ima je i dosta oružja, dosta 'rane u kuli, dobra konja a bija mudar, hrabar. Znaš da je konja, potkova bi ga naopako pa kad bi odlazija iz kule ovi bi po tragovima mislili da je on doša u kulu i obrnuto. A bija je on nađavla kažu da je bija baš zločest. E kad sitiše se oni , tribali bi pozvat u pomoć Poljičane iz Poljičke Republike. Pozvaše oni Poljičane u pomoć dok su došli Dočani i jedan Dočanin se siti, kaže on, a u dogovoru sve sa Markom Akrapom, da će oni toga slugu podmitit. Podmitiše oni slugu, samo da privari svoga gazdu Mamut Agu. I jedno jutro oni se noću dovuku do kule, a ovaj ide k njemu noseći mu neke njegove potrepštine . Pogleda on sa grebđera i vidi da je sluga sam i dođe doli otvori vrata, a Dočani zapucaše, kako oni zapucaše, ubiše ga i on pade mrtav. Pade Mamut Aga mrtav a Dočani pohitaše u Sinj. Zašto u Sinj??? Zato što je u Sinju vlast propisala veliku nagradu ko ubije Mamut Agu. Dođoše oni u Sinj i traže nagradu, kažu oni šta ćete da vam damo. Kažu ćemo selo Gardun, ma nemojte Gardun slaba je zemlja na

Gardunu. Vele oni ne mi oćemo Gardun, ajde dobro koliko vas ima u dilu , oni se izbrojiše, kaže dobro, doće đomeštar za tri dana u Gardun vi čekajte gori pa će van podilit svu zemlju. Siti se jedan među njima pa se vrati i kaže ma znate šta ima još jedan u dilu , ma koji je to, a kaže ima oni sluga njegov šta ga je izda. A taj nije u dilu, kako nije kaže on je isto s nami bija, neeee on je izdajnik a izdajnici nikada nisu u dilu. I tako jedini on ostade bez svoje zemlje a Šarac Mamut Aga ode pod zemlju.[41]

VRAČARA BOJA

Bila ti jednom, u nas gori di san ja živila i bilo joj ime Boja. Undan ona da vrača, da more mislin od uroka odbit, da čoviku ako se nešto desi, ondan jadan iđe svak da mu pomože. I onda kaže:,, Ma iđen ja tamo u Vucića u Boje kaže pa će ona meni, kaže, taj vrač vas od mene otklonit". Ona kaže:,, Oću", muž joj kaže:,, Nećeš ić, kaže, ti viruješ u svašta Bogati šta ti je ti si luda žena".,, Neka san ja luda nek on meni pomože šta bilo da bilo kaže da ja ovo više iz kuće istran".,, Đava ćeš istrat ka i ti eto ti si đava u kući", i ona ti jadna lati se i ode ženi i ona kaže:,, Di si kako si", pitaju se. Kaže:,, Ma ne znaš ti šta san ja tebi došla kaže meni su to nezgode velike u mojoj kući ja neznan šta mi se to uvalilo u kuću". Kaže:,, Pa al si došla da Boga moliš.." ,,Oću" kaže: ,,Jesi ponila išta robe?" a ona govori:,, Jesan ja ponila od robe, ponila san kaže, nešto svoje, nešto dičinjeg". Kaže: ,,Pa šta ja znan", ona jadna plače, a ona govori:,, Ma nemoj plakat sve ću ja to otklonit". Ona, kaže, poče govoriti:,, O prokleti uroku govno ti u oku, ajde u onu kući di pas ne laje, di pivac ne piva, di je, di je ovca zvonarica, di je žena gospodarica .." ,,Jami, jami to je sve u mene u kući!!!!Kaže:,, To si mi jopet utrala još gori uroku u kuću." Ona onda pristala šta će, ono bilo opet isto šta je bilo nije istrala uroka. [42]

MANJINJORGO

Ja sam Veselko Gabričević rođen sam 29. 09. 1948 godine u selu Gardun pored Trilja. Evo sad ću vam ispričati jednu priču koju san van ja slušao kao dijete,a priča se zove Manjinjorgo. Ta priča se od davnina priča ovdje u našem kraju, a posebno se pričala maloj

[41] Kazivač: Veselko Gabričević rođen 29.09.1948 godine u selu Gardun pored Trilja, zanimanje: umirovljeni general HV-a.
[42] Kazivačica: Nevenka Sabljić udata Gabričević rođ. 1941 god.

djeci kako bi ih možda zastrašili ili držali u miru. Pa evo kako je to izgledalo, kako su meni stari pričali:

Bijo jedan čovjek iz sela Poda koji je imao stoku i koju je čuvao u Kamešnici. Gore je čuvao svoje blago: koze, krave, ovce, konje, volove. I preko dana čuvao bi a noći su bile duge a nije znao ku'će noću i tako on veli iden ja jednu noć uzeti svoga magarca, otiću na Pode kod mog prijatelja u Ratkovića pa ćemo se lijepo ispričati i pošto se dobro izdivanimo popit ćemo koju kap vina i onda ću se ja ujutro vratit kod mog blaga. Tako i bi kako rečeno tako i učinjeno. Poša on jednu večer, mrkla noć, zdravomarija već zvonila, sija on na svog magarca i uputija se niz Kamešnicu ravno u selo Pode ravno u Ratkovića. Doša negdi biće oko pola puta, noć mrkla, ne vidi se prst prid okon, kad u nika doba čuje on grmljavinu, sa svih strana siva, grmi, ori, ore se zidovi, povijaju se grabi,rasti a Bože sačuvaj. Ne zna šta se dešava ali nešto gadno se dešava. Primiče se prema njemu sve bliže i bliže, on se jadan naježurijo, kosa mu se digla na glavi, ne zna ku'će ne zna šta će, siti se on to je sigurno Manjinjorgo. EEEEE, ku'ćeš sada jadan ti si, evo Manjinjorga po te. Siša on s magarca krsti se jedanput, primiče se prema njemu, drugi put ništa, treći put se krsti ne pomaže. Kleka on ne zna šta će više straj ga uvatija, siti se on Bog mu pomoga uze očenaše s vrata i baci magarcu oko vrata, kako on njih baci ma nisi moga dlanom o dlan nestade Manjinjorge, nema ničeg. Ajde on produžija doša u Ratkovića kod svog prijatelja, tu su oni divanili, popili, sidili su,sidili su oni dosta dugo do biće do iza ponoći a nisu oni imali sata ko da oni znaju dokle su sidili. Kad su se umorili iđe on nazad ali nije cilu večer nije smija govorit nije smija pripovidat šta mu se dogodilo, jer ako budeš govorija kad se budeš vraća dogodit će ti se još gore zlo. I on jadan muča je ga bilo straj al je stalno muča. Poša on nazad, uputija se on istin puton, iston oputinom sa svojim magarcom. Doša otprilike na po puta kad ponovo braćo moja isto ko što je bilo i prije opet sa svih strana ori, siva, grmi, ruši prema njemu. Zna on da je Manjinjorgo, kleka krsti se jedanput, krsti se dvaput, krsti se triput, ma ne pomaže ništa, Manjinjorgo sve bliže i bliže. Maša se on da će bacit očenaša, nema očenaša, gotovo je kaže. Primeće se on njemu a kad ga on pogleda ima šta i vidit: A glava mu, a glava mu Bože sačuvaj velika ka Jelinak, svaki mu zub ka sikira, svako mu oko ka lopar, uši ne možeš ni opisat kol'ke su, noge ko u magarca ali brate velike,moga bi koracnit s Kamešnice na Mosor s Mosora na Vidovu goru s Vidove gore moga bi na Hvar ma bi i na Vis. Veli brate gadan placa jezikon vatra iz njega kad u nika doba zgrabi ga Manjinjorgo baci ga sebi na kosti i poče 'odat pa uz Kamešnicu, niz Kamešnicu, a on muči ne smi ni progovorit, nosa ga cilu noć, brate, kad ujutro zapivaše prvi pivci, čim su prvi pivci zapivali, nisi moga dlanom o dlan nestade Manjinjorga. Kako ga je

nestalo čovik se spasija, nikome on nije govorija, nikome on nije smija ispričat, da je on ovo priča ko zna bi li bija živ. A kažu da je i danas živ ako nije umra. Eto toliko o Manjinjorgi.[43]

6. Narodni običaji i vjerovanja

Običaji vezani za rođenje djeteta

Važno je naglasiti da u razdoblju o kojemu je riječ trudna žena nije bila pošteđena poslova na seoskom gospodarstvu. Pri porođaju joj je najčešće pomagala svekrva ili seoska babica, a rađala je u kući, pokraj ognjišta. Tek nakon Drugoga svjetskog rata počinju žene rađati u bolničkim rodilištima.[44] Od najvažnijeg običaja prilikom rođenja djeteta su tzv. babine kod kojeg u posjet rodilji dolaze svi članovi obitelji i daruju dijete. Na taj se način dijete prihvaća u obiteljsku zajednicu, a nerijetko se i tako određuje kumstvo. Obitelji su, naime, generacijama bile povezane kumstvom, običaj koji se danas gotovo izgubio.

Zaručnički i svadbeni običaji

Mladi su se upoznavali, primjerice, oko crkve, na bunarima, raznim slavljima, u vrijeme sajmova, a svakako je zanimljiv način upoznavanja bilo tzv. *gonjanje*, običaj koji je imao za svrhu spremnost ulaska u brak. Do *gonjanja* je, naime, dolazilo u vrijeme ispaše ovaca i tada bi mladići *gonjali* sve djevojke koje su se pretvarale da bježe. Važno je naglasiti da pri gonjanju nije smjelo doći do nikakvog seksualnog čina.[45]

„Pri upoznavanju djevojaka i mladića spremnih za ženidbu bio je važan i običaj *sijela* i *sjedenja* ili *sila* i *sidenja*. Djevojci su, naime, u kuću dolazili mladići na *silo* i kad bi među njima bio odabran jedan kao njezin budući muž, smatralo se za njih da su u ozbiljnoj vezi koja će uroditi brakom, tj. govorilo se za njih da *side"*.[46]

[43] Kazivač: Veselko Gabričević rođen 29.09.1948 godine u selu Gardun pored Trilja, zanimanje: umirovljeni general HV-a.
[44] Alaupović Gjeldum, Dinka. "Običaji i vjerovanja". U: Dalmatinska zagora - nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, 559-581. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2007.
[45] Isto, 576-580.
[46] Ujević, Ilija. Ženitbeni običaji. Iz Imotske i Vrhgorske Krajine u Dalmaciji. Zagreb: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU, 1896. Citirano str. 160.

Pri odabiru bračnog druga veliku su ulogu imali i ostali članovi obitelji koji su mogli ali i ne dati blagoslov mladencima. Svakako se gledalo i na imovno stanje pa su među djevojkama popularne bile one bez braće, *dotarice*,[47] a ako je djevojka bila kći jedinica, tim bolje. Kako za djevojke tako i za mladiće, gledalo se da se najprije uda najstarija sestra, odnosno da se oženi najstariji brat. „Odluku o sklapanju braka pratili su, naravno, ustaljeni tradicijski obrasci pa se najprije išlo u djevojčinu kuću zaprositi njezinu ruku kod njezinog oca. Budućeg je mladoženju pritom pratio netko od muških članova obitelji, otac ili stric, ujak. Govorilo se da idu na *prsten* ili *prstenovanje* jer se radilo o zarukama dvoje mladih".[48] U nekim je mjestima bio običaj nositi uz prsten i cipele „kao uvjet i znak primanja u novu zajednicu". Taj je običaj i danas sačuvan te se manifestira na samoj svadbi prilikom krađe mladenkine cipele koju je kum dužan otplatiti. Nakon zaruka otac budućeg mladoženje išao bi u kuću buduće snahe na *ugovor* ili na *jabuku* jer je pritom nosio jabuku u koju su bile utaknute kovanice te bi na taj način osobno zatražio ruku djevojke za svog sina.

„Nekoliko dana nakon posjeta mladoženjina oca, djevojku bi posjetila i njegova majka, buduća svekrva; ona je išla na *kolač*, noseći budućoj snahi pogaču koju bi djevojka podijelila s prijateljicama. Konačno su mladić i djevojka, budući mladenci, išli do seoskog župnika da ih zapiše za*napovidi*, odnosno, svećenik je bio dužan na sljedećoj misi obavijestiti suseljane o njihovoj ženidbi. Ovaj se običaj zadržao i danas, i to pod istim imenom".[49]

Moglo bi se reći za ukratko opisane običaje da su svojevrsna uvertira u nadolazeću svadbu. Prije same svadbe djevojka priprema *dotu*, dakle sve ono što sobom nosi iz roditeljske kuće u svoj novi dom, a što će joj biti potrebno za novi život – posteljinu, pribor za jelo, stolice, itd. Pritom su imovne mogućnosti djevojčinih roditelja određivale su koliko će ona sobom ponijeti. Običaj da buduća mladenka pri udaji nosi *dotu* je očuvan do današnjeg dana.

Što se tiče same svadbe i svadbene povorke na dinaroidnim prostorima, zanimljivo je kazati da se odlikuju vojničkim ustrojstvom, što se odražava u samim nazivima svatova. Broj sudionika svadbe ovisio je o imovnim mogućnostima roditelja mladenaca, ali ih je svakako

[47] Bićanić, Rudolf. Kako živi narod - život u pasivnim krajevima. Zagreb: Pravni fakultet; Nakladni zavod Globus, 1996., pretisak knjige I iz 1936. i knjige II iz 1939.
[39]Ujević, Ilija. Ženitbeni običaji. Iz Imotske i Vrhgorske Krajine u Dalmaciji . Zagreb: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU, 1896. Citirano str. 159.
[48] [39]Ujević, Ilija. Ženitbeni običaji. Iz Imotske i Vrhgorske Krajine u Dalmaciji . Zagreb: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU, 1896. Citirano str. 159.
[49] Mustapić, Anđelka. U SUSRET MESOPUSTU: Etnologinja Ivanka Ivkanec podsjeća na erotsku dimenziju povijesti Dalmatinske zagore. Zamiri, daj grotulju, gonjaj se, pa ženi! . Split: Slobodna Dalmacija, 2008.

najmanje moglo biti petero. Prvi svat povorke zvao se *prvinac,* a za njim ide *čauš* čiji je zadatak nasmijavati svatove šalama. Slijedi ga *barjaktar* s barjakom, trobojnicom, povrh kojeg je željezni križ na koji su nasađene ili utisnute jabuke. Barjaktar je inače bio mlađa osoba i on je, hodajući u povorci, na svakom raskrižju barjakom simbolično pravio križ da bi tako zaštitio svadbu i svatove od vještičjeg uroka. Naime, vjerovalo se da na raskrižjima vještice igraju kolo. Barjaktara prati *stari svat*, zapovjednik svatova kojeg su ostali dužni slušati. Stari svat je obično bio stariji član mladoženjine obitelji, otac, stric ili ujak. Konačno, tu su i mladoženja, *gjuvegija*, dvojica kumova, dvojica djevera kojima zapovijeda *djeverbaša,* a s djeverima je i jedna djevojka, *jenga*. Svatovska povorka takvim redoslijedom ide prema mladenkinoj kući, kako se i danas kaže, „po mladu“. Pred njezinom kućom odigravalo se pregovaranje. Naime, svatovi s mladenkine strane izvode djevojke pred kuću, a za to vrijeme djever, stari svat ili kum pregovara s mladenkinim bratom ili njezinim rođakom, ukoliko nema brata, o otkupu mladenke. Obično se izvedu dvije ili tri djevojke te za njima izađe i sama mladenka za koju djever ili kum daje svotu novca. Ovaj je „običaj simboličnog otkupljivanja“ preživio do danas. Nakon vjenčanja u crkvi običaj je bio vratiti se u mladenkinu roditeljsku kuću „na čašćenje“ pa se uputiti prema mladoženjinoj kući, novome mladenkinom domu. Mladenka je bila dužna izvesti nekoliko simboličnih radnji kojima je pokazivala svoju pripadnost novom domu i obitelji. Možemo spomenuti samo bacanje jabuke preko krova kuće i ljubljenje kućnog praga prije no što preko njega kroči u svoj novi dom. Ovih se običaja i danas pridržavaju u nekim mjestima.[50]

Zatim se jelo, pilo i slavilo, a zdravicu bi na „fešti“ govorio stari svat, dok danas nije neobično da ta čast pripadne mladoženjinoj majci. Nakon jela mladenku do sobe prate jedan od djevera i *jenga* ili sam kum, dok su ostali svatovi pjevali, lupali, vikali. Iznimno se držalo do mladenkine nevinosti. Treba naglasiti da djevojčinu nevinost nije simbolizirala bijela vjenčanica, već se ona se udavala u narodnoj nošnji. Dužnost je novopečene snahe bila ustati se prije ostalih, pripremiti ognjište za loženje vatre, naložiti vatru i donijeti vodu s bunara. Svekrvu je sve trebalo dočekati spremno, a nevjestu je čekalo još posla – „trest“ žito, „prćenje u uže“, skupljanje drva i „šušnja“, pranje odjeće, itd. Također je nevjesta za svatove, prije no što bi se razišli svojim kućama, trebala pripremiti *bukaru* s vodom da se umiju i komad robe za brisanje, a oni bi joj za to dali novca. [51]Međutim, i ona je njih prije odlaska darivala darovima koje je donijela iz svoje djevojačke kuće. Novac koji bi dobila od svatova bio je

[50]Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja,* III izdanje, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991., 120.
[51] Isto, 121.

mladenkino osobno vlasništvo. Darivala je i svekra i svekrvu, obično odjevnim predmetima što ih je isplela uz pomoć svojih prijateljica i rođakinja.

Nekoliko dana poslije svadbe uža obitelj mladenke joj je dolazila u posjet (tzv. *pohodjani*), noseći sobom preslicu i vreteno s klupkom vune kao poklon majke svojoj udanoj kćeri.

Pogrebni običaji

Posljednji u nizu životnih običaja jesu oni vezani uz smrt člana obitelji, za kojim njegovi/njezini bližnji *nariču*, oplakuju pokojnika, uz ritmički i melodijski uobličene tekstove, u kojima se nabrajaju njegove fizičke i duhovne vrline. U tijeku priprema samog pokopa nad pokojnikom se bdjelo, tj. čuvalo ga se. Bdijenje je vezano uz staro vjerovanje da će se pokojnik/pokojnica pretvoriti u vukodlaka ako preko njegova/njezina tijela prijeđe mačka. Nakon pokopa bio je običaj, a on se i danas njeguje, da obitelj umrloga pripremi gozbu za one koji su ga došli ispratiti na posljednje počivalište. To je tzv. *sedmina*, koja je, baš kao i svadba, iziskivala trošak seljacima te je ovisila o imovnim mogućnostima ožalošćene obitelji. Ova pogrebna gozba „proizlazi iz vjerovanja da umrli na drugom svijetu ima iste potrebe kao i na ovome“.[52]

Godišnji običaji

Predbožićni i božićni običaji

Za blagdan Svih svetih, 1. studenog, kada ljudi obilaze jedni druge, otvaraju se bačve i kuša se vino. Budući da je to prilika za veselje i čašćenje, u narodu se ovaj blagdan smatrao „prvim Božićom“ svojevrsnim uvodom u nadolazeće božićno slavlje.

Prije Božića još su se obilježavali *materice* i *očići*, običaji poznati samo na prostoru na kojem žive dinarski Hrvati. Na *materice* su sve udane žene trebale častiti muškarce koji su im čestitali, a na *očiće* je bilo obrnuto. Danas se izgubio ovaj običaj darivanja na *materice* i *očiće* pa ga se sjećaju samo starije generacije.[53] Ususret Božiću najviše se

[52]Bićanić, Rudolf. Kako živi narod - život u pasivnim krajevima. Zagreb: Pravni fakultet; Nakladni zavod Globus, 1996., pretisak knjige I iz 1936. i knjige II iz 1939.
[53] Dragić, Marko, Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu br. 1 (1-196), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., 67-91.

obilježavao Badnji dan ili Badnja večer, odnosno Badnjak. Na Badnjak su se, budući da je posni dan, pripremala nemasna jela, kao i danas bakalar, a osobito je bila raširena priprema pogača. Za Sinjsku krajinu bila je tipična priprema beskvasne pogače *česnice*. U skladu s vjerovanjem da kuću, gospodarstvo i ukućane treba zaštititi od vještičjih čari, ustalio se običaj kićenja kuća bršljanom. Badnju večer obilježavaju neke ritualne radnje. Najprije domaćin, starješina, kuće moli krunicu zajedno s ostalim članovima obitelji. Nakon večere zadatak je domaćina unijeti u kuću tri badnjaka, odnosno debla stabala koja se zapale na ognjištu. Tri su badnjaka simbol Presvetog Trojstva, jednako kao i *trojica*, božićna svijeća.[54] Prije nego se polože na ognjište, badnjake je trebalo blagosloviti blagoslovljenom vodom. Prvi je badnjak ujedno najveći i najdeblji, a na njemu je urezan križ. On se polaže na desnu stranu, a druga dva po redu. Kad se unesu badnjaci, moli se molitva za pokojne, a onda se unosi slama u kuću i razastire se po podu. Ovdje je slama očit simbol Isusova rođenja u jaslama. Na neki je način ona simbolizirala i plodnost budući da su se njome nakon Božića posipale njive i vrtovi, a stavljala se i kokošima jer se vjerovalo da će tako bolje nositi jaja. [55]U nekim je mjestima zadatak pripreme božićnog ručka pripao upravo domaćinu pa bi on ostao kod kuće dok su ostali išli na polnoćku. Običaj je bio da gotovo svi suseljani, osim starijih i nemoćnih, jer ipak su to bile manje zajednice, idu na polnoćku nakon koje si međusobno čestitaju Božić. Na božićnom je ručku glavnu ulogu opet imao domaćin koji je, po završetku objeda, uz križanje i komadićem kruha umočenim u vino gasio božićnu svijeću[56]. I danas je prisutan običaj ovoga ritualnog gašenja božićne svijeće.[57]

Pokladni običaji

Između Božića i Uskrsa obilježavaju se poklade ili pokladno vrijeme, koje traje od sv. Tri kralja do Pepelnice, kad započinje Korizma, vrijeme „čišćenja“ i „odricanja“ ususret Uskrsu. Pokladno vrijeme obilježavaju tzv. *mačkare*, točnije, povorka seoskih *mačkara* koju čine samo muškarci, a oni se *mačkaraju* u razne likove, od kojih su glavni *did* i *baba*. *Did* je uglavnom na čelu povorke i ima spolni organ načinjen od krpe ili drva. On juri za *babom* te oni simuliraju spolni čin.[58] U toj povorci posebno se ističu oni odjeveni kao sudionici svadbe, svatovi. U ovim pokladnim svatovima sudjeluju svi osim mladoženje. Vesela je povorka cijeli

[54] Botica, Stipe. "Pokladni i Uskrsni običaji Sinjske krajine". Cetinska vrila 2 (1994): 15-19.
[55] Isto, 17 str.
[56] Dragić, Marko, Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu br. 1 (1-196), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008, 67-91.
[57] Botica, Stipe. "Pokladni i Uskrsni običaji Sinjske krajine". Cetinska vrila 2 (1994): 15-19.
[58] Isto, 16-18.

dan pjevajući hodala od kuće do kuće, zaobilazeći kuće u kojima se oplakivala smrt člana obitelji, od zaselka do zaselka pa se čak išlo iz jednog sela u drugo. Suseljani su se znali natjecati tko će bolje počastiti *mačkare* slaninom i vinom. U *mačkarama* je, osim vjerskog i narodnog ili pučkog utjecaja, vidljiv i utjecaj grada, mediteranskog i srednjoeuropskog običaja, uz figuru/*lutku Krnje, Krnjuše, Karnevala*... Popularni je Krnje utjelovljenje svih zala što su obilježila proteklu godinu pa mu se po završetku povorke dodijeli smrtna presuda te je na radost svih zapaljen.

Korizmeni i uskrsni običaji

Kad se vrijeme poklada približi kraju, započinje Korizma u kojoj su najvažniji blagdani Cvjetnica i Veliki tjedan. Cvjetnica, Cvjetna nedjelja ili*Cvitnica* je nedjelja pred Uskrs. Subotu prije Cvjetnice bio je običaj brati proljetno cvijeće, najčešće ljubičice, i sutradan ujutro, kad osvane Cvjetna nedjelja, umiti se u vodi s ubranim cvijećem. Nakon toga išlo bi se na misu nositi grančicu jele, masline ili lovora na blagoslov. Na Veliki četvrtak prestaju zvoniti crkvena zvona i njihova „šutnja“ traje do Velike subote. Veliki četvrtak u narodu je bio prozvan „zeljavim“ ili „zelenim“ budući da se jelo divlje zelje i beskvasna pogača. Sutradan prije podne, na Veliki petak, nije se smio obavljati nikakav posao, a pogotovo se nije smjelo orati, osim kod susjeda ili suseljana. Poslijepodne je bilo dopušteno raditi, ali pritom pazeći da se ne iskrvari, u skladu s crkvenim vjerovanjem da je na taj dan pokopan Isus. Zato se posebno tada pilo crno vino, a to u skladu s pučkim vjerovanjem o pretvaranju vina u krv. Veliki je petak bio dan posta, kako i danas kažu stariji, „zapovidni post“, pa se jela nemasna hrana i bojala su se uskrsna jaja bojama dobivenima od biljaka. [59]Na taj se dan u crkvu na blagoslov nosio *baraban*, izrezbareni drveni štap, „prut“, kojim bi ljudi nakon mise lupali po crkvenim klupama tako da bi se jedan dio slomio, a drugi bi nosili kućama. U slučaju da, primjerice, oboli neka domaća životinja njime bi se udaralo po uhu životinje sve dok joj ne bi potekla krv, vjerujući da će tako ozdraviti, umjesto uginuti. Konačno su se na misno slavlje na Veliku subotu nosili na blagoslov pogača i kuhana jaja za sve članove obitelji, baš kao što se i danas nose jaja s *posvećenicom* ili *sirnicom.*[60] Ta je blagoslovljena hrana bila uskrsni doručak, prvo što se jelo na uskrsnu nedjelju. Što je posebno uveseljavalo najmlađe, ali i starije, bilo je međusobno tucanje jajima; u toj je igri pobjednik bio onaj kojemu je pošlo za rukom razbiti najviše jaja drugima.

[59] Ivanišević, Frano *Poljica, narodni život i običaji,* reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split, Split 1987.
[60] Botica, Stipe. "Pokladni i Uskrsni običaji Sinjske krajine". Cetinska vrila 2 (1994): 15-19.

Običaji za blagdan Sv. Ivana Krstitelja

Od običaja u toku ljetnih blagdana najzanimljivije je spomenuti onaj uz blagdan sv. Ivana Krstitelja koji se slavi 24. lipnja, dakle, poklapa se s ljetnim solsticijem. Obilježavao se paljenjem vatre, *svitnjaka,* pa otuda i naziv u narodu sv. Ivan Svitnjak. Svitnjaci su se palili u dvorištima, na seoskim guvnima, raskrižjima, a oko njega bi se skupili svi suseljani te su oni mlađi na svoju i radost starijih preskakali vatru. Djevojke bi se na ovaj dan bavile ljubavnim gatanjem. One bi, naime, svaka za sebe, brale ivančice i kidajući laticu po laticu gatale vole li ih mladići ili ne vole. Paljenje svitnjaka bila je prilika za druženje čitave seoske zajednice, osim onih koji su bili u žalosti za pokojnikom.[61] U Cetinskoj se krajini ovaj blagdan obilježavao *dernekom* u Grabu. Inače je ovakvo simbolično paljenje vatre za ljetnog solsticija bilo poznato među svim slavenskim narodima, a kršćanski je svetac Ivan pandan staroslavenskom bogu ljetnog sunca.

Seoski derneci

Seoski *derneci* su bili prigode za upoznavanje mladih za brak, a najčešće se slavio blagdan sveca zaštitnika određenog mjesta, primjerice u Imotskom Gospa od Anđela, u Vrlici Gospa Rožarica, u Otoku kod Sinja sv. Luka, u Potravlju sv. Filip i Jakov, itd. I u Trilju se, na primjer, slavi sv. Mihovil. Pritom je bio običaj da mladić djevojku koja mu se svidi daruje *grotuljama*, što je općenito značajka Sinjske krajine.*Grotulja* je zapravo niz probušenih oraha koji se slažu na tanji konop, čija duljina varira od veličine ogrlice do onih koje sežu do tla pa se uspjeh pojedinih djevojaka određivao po broju i veličini *grotulja* koje bi dobile na *derneku*. Osim što su, dakle, bili prigode mladićima za „zamirit curu“, seoski su *derneci* bili još jedna prilika za okupljanje i druženje svih članova seoske zajednice, kako onih koji žive u njoj, tako i onih koji su napustili svoj zavičaj u potrazi za boljim životom. Posebno su na takvim svetkovinama bili popularni putujući trgovci, tzv. *torbari,* koji su prodavali svakojake sitne predmete – drvene češljiće, džepna ogledalca, iglice i konce za pletenje, i slično. Osim toga, prodavao se i duhan, uštipci, stoka, itd. Naravno da su te proslave, budući da se slavio svetac zaštitnik, uključivale i misno slavlje u mjesnoj župnoj crkvi te procesije u kojima su sudjelovali gotovo svi mještani.

[61] Dragić, Marko, Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.

VELIKA GOSPA

Običaji za Veliku Gospu, kako bi mi radili. Dogovori se uvečer mi djevojke, cure da ćemo ić na zavit gospi i ić ćemo bose gospi. Nije bilo asfalta nije bilo ništa već bi išle lipo bose, pođi i moli Boga, ne bi, ne bi pričale ni od ovomu ni od onomu već bi samo Boga molile. I lipo kad dođi Gospi lipo došle oblizle oko Gospe ,obišle, platile bi lemonzinu ili misu šta smo mi želile. Mislin od srca da ćemo učiniti nešto, i onda bi lipo kad bi misa, mislin slušali bi misu, kad bi misa završi, mi bi izašle vani, prošetaj se, kupi šta bi nami bila želja za kupiti, nije kava se pila ka danas, već nije ni sok! Ništa već bi bila česma jedna di bi išli pit vodu tuten. Nije bilo s čin već piji na onu špinju, onda operi špinju da je nebi jedna drugoj .. haha mislin nešto da bude na usnama, herpes taj kako se sada zove, nije se u nas znalo ni šta je herpes, sad i baba znade. I onda ti lipo mi nećemo na noge kući, već kar bi bija, bija je jedan naš čovik šta bi gonija svake subote se išlo ka u Sinj(u Sinj, mogu reć, Velikoj Gospi). I on bi iša ka na Pazar i on bi tu platile mi, mi njemu platimo i on bi nas gonija. Ić ćemo s Markon, Marko mu bilo ime, ić ćemo s Markon ako budemo imali mista ako ne bi imalo mista amo mi Marko će se vratit pomalo i jopet na noge do po puta ćemo ić, to je istina, do po ćemo puta ić Marko će se vratit i mi ćemo š' njime sist, ma dat ćemo mi njemu cilu onu šta on traži za platit, ka jadan bija je i sirotan, on je s tizin radija i dobro je on stizin živija. I onda bi došli kući, ne bi smile beštimati i mislin to se strogo pazilo da ne bi beštimale makar oni dan kad bi se pričestile, ispovidile, to se .. baba bio moja, nisan matere imala, baba bi rekla: ,, Nemoj sad beštimati, nemoj vraga, nemoj đavla, nemoj na Boga" ma ko je smija reć Boga zabeštimat… [62]

OBIČAJI ZA SVETOGA MIHOVILA U TRILJU

Zovem se Pera Dodig iz Košuta sam rođena, pripada gradu Trilju. Kao djevojka bila sam išla na dernek, za Svetog Mihovila u Trilju, i to je… i tu se skuplja cila Cetinska krajina , to je jedan jako velik dernek i na njemu se prodaje svega i svačega. Najljepši suvenir je grotulja to je nizak od oraha, to se kupuje, i curama posebno, momci ustvari zaručuju cure. A to je … a šta je zaručivanje cura?? To ako on odredi divojku tu svoju odvest kući odma da je umakne to se zove onda on njoj kupi po pedeset grotulja sve ih naniže oko nje i odmah je vodi kući i ona se tadan umakla. Cura ne mora te grotulje prihvatit znači ako je prihvatila grotulje onda je prihvatila i tu udaju. Tako ti je to moje dite to je bila lipa vremena to ti je

[62] Kazivačica: Nevenka Sabljić udata Gabričević rođ. 1941. god.

nama je bilo posve ovo danas nije tako ka šta je onda nama lipo bilo. To, to se na derneku pivalo, to se igralo kolo, to se rera mislin, strašno mislin to je,to se i nemore danas ponovit, danas više taj svijet nije tih grotulja baš tako i nema, svake godine ih je sve manje i manje, i tako kad cura dođe s tin grotuljama kod svoje buduće mame,ona nju zove majko,kaže onaj,kako je možeš zvat majko ako onaj ,a zato šta je majka kaže, više ostavila si svoju dobila si drugu majku, i to je tako stvarno onaj se to u tim krajevima radi i ,kako se zove, i tako se slavi Sveti Mihovil. A u crkvu se ide isto tako na misu svakako , a još jedan detalj za tog Svetog Mihovila bila su teška vrimena uvijek bi se u kući imalo ovaca i klalo bi se janje, to bi se ta spiza bi se jela znači ko nema janje onda je on siromaj većinom je svijet bas za to imo ,imao to janje i ovaj i onda bi došle hvala Bogu rodbina velika. To bi se feštalo igralo tu i onda u crkvu. U crkvi isto tamo bi pozdravili prijatelje,rodbinu sastali bi se igra se kolo i to su ti dani najljepši dani obilježeni u toku godine jer je jedan jedini Mihovil u Trilju u tom mom lipom Cetinskom kraju. [63]

7. Analiza govora

Područje koje sam istražila u ovom diplomskom radu ističe se bogatom kulturnom baštinom, stoga sam jako ponosna što sam dio jedne povijesti koja živi kroz nas-mlade naraštaje. Ovaj rad mi je uvelike pomogao da vidim kolika je važnost usmene književnosti ali i da vidim neke posebnosti u govoru koje su karakteristične za novoštokavsku ikavicu. Većina mojih očekivanja se ispunila pa je tako česta bila upotreba apokopiranog infinitiva, česta su gubljenja h na početku riječi, kao refleks jata je većinom prisutna ikavica(uz poneka odstupanja) te postojanje i šć i št skupine. Prikazat ću samo neke od tekstova koje smatram kako mogu biti reprezentativan uzorak.

DUGA

Rekli bi eno duge, učinit će se vrime, a rekli bi nam ajde prođite kroza nj' pa ćeš bit ako želiš, kaže, da budeš muško bit ćeš muško, ako želi muško da bude žensko, bit će žensko.

[63] Kazivačica: Pera Dodig, rođ u Košutama, 1947. god.

A mi smo to provali ali nije nam se iskolilo. Onda bi rekli nećemo više, a isto smo bile zlato, mislin kao da bi nam drago bilo to, ali mi bi ondan opet probale onda kad ne bi bilo ondan bi rekle ajde eno ti trči jarče ja neću ja san bila u dugi i ništa mi nije pomoglo. [64]

BOLJE DA TE ODNESE ĐAVA NEGO SABLJIĆ

Kako je bilo mom susjedu jednomu, stričeviću bližnjemu! Onda ti, on bi bijo jadan neki, uvik bi spava. Nije ga brigalo 'vako više, bija je i stariji čovik. Onda bi, đođi momci, naši sa sila, moji susjedi, došli bi sa sila. On bi leža na jednomu sukancu vanka, i oni, palo im na pamet, amo mi, kaže, onoga Ivana latit i odnit ćemo ga u groblje, neće se on probudit. To je istina. I oni đođu latne ga na sukancu i odnili ga u groblje. Kad su ga odnili u groblje on se jadan probudija, i govori:,, Jadan ti san di su me, di san ovo ja jadan ti san, vrti se, ko me je ovo donija ovden, kako san ja ovden prispija?" Kad je doša kući žali, kaže: ,,Šta ti je Ivane, šta ti je", kaže, ,,Ne znan šta mi je, kaže, ja se u groblju probudija,kaže, sukanac pod menon, koji su me đavli donili, kaže, u groblje". A oni onda rekli, onda to sada nas uvik proganjaju s tizin, kaže, bolje da te odnese đava nego Sabljić. Oni Sabljići,momci, ujtili ga i odnili ga u groblje. On jadan žalija ondan se uvik to govorilo bolje da te odnese đava nego Sabljić a posebno nami curon. Ma kud ćeš nju, kaže, bolje da te đava odnese nego Sabljić. [65]

FONOLOŠKA ANALIZA

1. Refleks jata:

Uvik - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Čovik - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Odnit - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Silo - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Vrime - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

di - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

[64] Kazivačica: Nevenka Sabljić udata Gabričević rođ. 1941. god.
[65] Kazivačica: Nevenka Sabljić udata Gabričević rođ. 1941 god.

2. Redukcija /o/ u prvom, prednaglasnom slogu:

'vako – ovako

3. Gubljenje početnog /h/:

Ajde, amo – (hajde, hajmo)

4. Eliminacija netipičnih suglasničkih skupina:

- ko (< tko): /tk/ > /k/

- di (<gdi): /gd/ > /d/

5. Progresivna asimilacija (jednačenje 2. samoglasnika prema 1.):

- đava (< đavao): /-ao/ > /-a/

- ka (< kao): /-ao/ > /-a/

6. Prijelaz dočetnog /m/ u /n/ (adrijatizam):

Mislin, san, znan, menon

7. Vokalizacija dočetnog /l/ u /a/ i interpoliranje poluvokala /i̯/

Bija - (< bii̯a < bia < bil < bilə < bilъ)

Probudija – (< probudii̯a < probudia < probudil < probudilə < probudilъ)

Donija – (< donii̯a < donia < donil < donilə < donilъ)

Prispija – (< prispii̯a < prispia < prispil < prispilə < prispilъ)

Žalija - (< žalii̯a < žalia < žalil < žalilə < žalilъ)

8. Vokalizacija dočetnog /l/ u /o/ i interpoliranje poluvokala /i̯/

Bijo – (< bii̯o < bio < bil < bilə < bilъ)

MORFOLOŠKA ANALIZA

1. Apokopirani infinitiv:

Učinit, bit, donit, latit, odnit, probudit

2. Nastavak /- on/ u I mn. im.

Curon, menon

3. Različita realizacija priloga

Ovden – ovdje

Ondan – onda

LEKSIK:

Ondan – onda

Provali – probali

Iskolilo – ostvarilo

Stričeviću – rođaku

Brigalo – nije mu stalo u kontekstu

Čovik – čovjek

Silo – u kontekstu udvaranje

Sukanac – podloga od ovčje vune

Vanka – vani

Ovden – ovdje

Uvik – uvijek

S tizim – s tim

Đava - vrag

Ujtili – uhvatili

VRAČARA BOJA

Bila ti jednom, u nas gori di san ja živila i bilo joj ime Boja. Undan ona da vrača, da more mislin od uroka odbit, da čoviku ako se nešto desi, ondan jadan iđe svak da mu pomože. I onda kaže:,, Ma iđen ja tamo u Vucića u Boje kaže pa će ona meni, kaže, taj vrač vas od mene otklonit". Ona kaže:,, Oću", muž joj kaže:,, Nećeš ić, kaže, ti viruješ u svašta Bogati šta ti je ti si luda žena".,, Neka san ja luda nek on meni pomože šta bilo da bilo kaže da ja ovo više iz kuće istran".,, Đava ćeš istrat ka i ti eto ti si đava u kući", i ona ti jadna lati se i ode ženi i ona kaže:,, Di si kako si", pitaju se. Kaže:,, Ma ne znaš ti šta san ja tebi došla kaže meni su to nezgode velike u mojoj kući ja neznan šta mi se to uvalilo u kuću". Kaže:,, Pa al si došla da Boga moliš.." ,,Oću" kaže: ,,Jesi ponila išta robe?" a ona govori:,, Jesan ja ponila od robe, ponila san kaže, nešto svoje, nešto dičinjeg". Kaže: ,,Pa šta ja znan", ona jadna plače, a ona govori:,, Ma nemoj plakat sve ću ja to otklonit". Ona, kaže, poče govoriti:,, O prokleti uroku govno ti u oku, ajde u onu kući di pas ne laje, di pivac ne piva, di je, di je ovca zvonarica, di je žena gospodarica .." ,,Jami, jami to je sve u mene u kući!!!!Kaže:,, To si mi jopet utrala još gori uroku u kuću." Ona onda pristala šta će, ono bilo opet isto šta je bilo nije istrala uroka. [66]

FONOLOŠKA ANALIZA

1. Refleks jata:

Di - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Živila - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Viruješ - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Ponila - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Dičinjeg - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Piva – ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Pivac - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

Pristala - ikavski refleks jata, /ě/>/i/ u korijenskom morfemu

[66] Kazivačica: Nevenka Sabljić udata Gabričević rođ. 1941. god.

2. Redukcija /a/ u nenaglašenom otvorenom zadnjem slogu:

Nek (< neka)

3. Gubljenje početnog /h/:

Oću, ajde – (hoću, hajde)

4. Eliminacija netipičnih suglasničkih skupina:

Svako (< svatko): /tk/ > /k/

Di (<gdi): /gd/ > /d/

5. Progresivna asimilacija (jednačenje 2. samoglasnika prema 1.):

Đava (< đavao): /-ao/ > /-a/

Ka (< kao): /-ao/ > /-a/

6. Prijelaz dočetnog /m/ u /n/ (adrijatizam):

San, mislin, iđen, istran, ne znan, jesan, znan

7. Vokalizacija dočetnog /l/ u /a/

Živila, ponila, donila

8. Vokalizacija dočetnog /l/ u /o/

Uvalilo (uvalio < uvalil < uvalilə < uvalilъ)

9. Prijelaz /o/ u /u/ ispred nazala (zatvaranje samoglasnika pred nazalom):

Undan (< onda)

10. Rotacizam (promjena međusamoglasničkog /ž/ u /r/:

Moren: 1. l. jd. pz. gl. moći

MORFOLOŠKA ANALIZA

1. Apokopirani infinitiv:

Odbit, otklonit, ić, plakat, otklonit

2. Pravi infinitiv:

Govoriti

3. Različita realizacija priloga

Ovden – ovdje

Ondan – onda

LEKSIK

Desi – dogodi

Iđe – ide

Šta – neodređena zamjenica

Istran – istjeran

Uvalilo – nametnuti se u kontekstu

Dičinjeg – dječje

Jami – bježi u kontekstu

Jopet – opet

Rječnik

Bija - bio

Svojon – svojom

Odlazija- odlazio

Privari- prevari

Dil- dio

Sitiše – sjetiše

Grebđera- vrh neke stijene

Čovik- čovjek

Smaknit- smaknuti

Dica – djeca

Njijovi - njihovi

Vrime - vrijeme

Iskolilo - u kontekstu ostvarilo

Mislin - mislim

Ondan - onda

'vako - ovako

Sukanac – tkanina od ovčje vune

Odnit - odnijet

Latit - uzeti(u kontekstu ukrast)

Ondan - onda

S'tizin -s tim

Đava- vrag

Nami- nama

Žalija- kukati

Curon- curama

Prispija- došao (u kontekstu kako sam se ovdje našao)

Gonile- gurale

Rera- vrsta pjesme karakteristična za područje od rijeke Cetine pa negdje do Vrlike (rerala-pjevala)

Našin- našim

Van-vam(2.l.mn.)

Ku'će- skraćeno od kud će

Iden-idem

Otiću- otići ću

Izdivanimo-popričati(našaliti se)

Poša- krenuo, (od gl. poći)

Sija- sjeo

Uputija-uputiti se

Doša-došao

Negdi-negdje

Prid- pred

Okon-okom (organ vida)

'Rasti-hrasti(vrsta drveta)

Šta-što

Naježurija- od gl. naježiti

Mnjinjorgo- po starom narodnom vjerovanju vrag

Siša-sišao od gl. sići)

Pomoga- pomogao (od gl. pomoći)

Očenaše – Oče naš molitva (u kontekstu krunica)

Produžija- od gl. produžiti(u kontekstu nastavi dalje svojim putem)

Sidili-sjedili(od gl. sjediti)

Cilu-cijelu

Smija- smio(od gl. smjeti)

Pripovidat- propovijedat

Govorija- govorio (od gl. govoriti)

Muča- mučao(od gl. mučati)

Straj- strah

Oputina- ugaženi put (prečica preko livade ili šume)

Puton- putem (u kontekstu staza)

Vidit- vidjet (od gl. vidjeti)

Jelinak- šuma od jela (vrsta drveta)

Sikira-sjekira

Lopar- velika lopata

Kol'ke su-kolike su

Koracnit- koračati (od im. korak)

'odat- hodat(od gl. hodati)

Placa jezikom- u kontekstu pruža jezikom van

Smi- smije (od gl. smjeti)

Jezikon-jezikom

Spasija-spasio (od gl. spasiti)

Umra-umro (od gl umrijeti)

Šta- što

Divojka-djevojka

Pivalo- pjevalo

Nemore- ne može

Siromaj – siromah

Feštalo- slavilo

Vrimena- vremena

Grotulja- niz oraha povezanih u ogrlicu koji predstavlja najljepši mogući poklon

Dite- dijete

Ić- ići

Oblizle- obišle

Lemonzinu- darak za crkvu

Želile- željele

Prošetaj- prošetati se

Nami- nama

Špinju- slavina

Kar- stara vrsta prijevoza, kola

Gonija- u kontekstu vozio, tjera

Tuten – tu

Beštimat- psovat

Smija- smio

Jopet- opet

Ispovidile- ispovjedile

Mista- mjesta

Š' njim- s njim

Želile- željele

Di- gdje

Undan- onda

Iđe- ide

Đava- vrag

Viruješ- vjeruješ

Istran- istjeran

Ponila- ponijela

Dičinjeg- dječje

Pomože- pomogne

Jami!- u kontekstu bježi, bježi od toga.

Sažetak

Sinjska krajina je sačinjavala u srednjem vijeku jedan od središnjih dijelova hrvatske županije Cetine. Obuhvativši područja oko gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, ova je županija sa sjeverne strane bila omeđena velikim prirodnim bedemom planinskog lanca Dinare, a sa zapada Svilajskim lancem. Upravo zbog tog njezinog položaja možemo reći da je Sinjska krajina iznimno važna kroz našu povijest. Predmet mojeg proučavanja upravo je bilo područje Sinjske krajine, dijelom što sam tamo rođena, a dijelom zbog njezine velike i bogate kulturne baštine. Rijeka Cetina dala je ime i život ovom području. Ona sačinjava jezgru ljudi i njihovih života. Pišući ovaj rad shvatila sam koliko je zapravo bogatstvo te krajine. Svi ti naizgled obični ljudi u sebi čuvaju nešto prevrijedno, a to je usmena književnost koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj. Intervjuirala sam različite ljude, različitih dobnih skupina i bilo je izvanredno biti dio povijesti koju sam uspješno zabilježila. Moji kazivači su rođeni na tom području, tu žive i taj kraj im je dom. Njihov govor je specifičan za to područje i uglavnom se temelji na elementima novoštokavskog zapadnog ikavskog dijalekta, stoga rad sadržava fonološke i morfološke analize pojedinih riječi kao i dodatno objašnjenje samog leksika. Povijesna razdoblja su uvelike utjecala na život tih ljudi pa tako i na književnost koja je tu nastajala. Naime napadi Turaka i priča o junaštvu ljudi iz ovog kraja je poznata i u svijetu. Moramo naglasiti važnost usmenih predaja jer to je jedan od načina na koji živi duh ovog područja, a i čuva tradicija i kultura jednog naroda.

Summary

Sinj region is constituted in the Middle Ages, one of the central parts of Croatian counties Cetina. Covering the area around the top and the middle of the river canyon, this is a county on the north side was surrounded by great natural wall Dinara mountain range, and to the west Svilaja chain. Precisely because of its position to say that the town of Sinj is extremely important in our history. The subject of my study has just been Sinj region, partly because I was born there, and partly because of its large and rich cultural heritage. Cetina river gave the name and life of this area. It constitutes the core of the people and their lives. In writing this article, I realized just how wealth and Frontier. All of these seemingly ordinary people to protect themselves something treasured, and it is an oral literature that is passed from generation to generation. I interviewed different people, different age groups, and it was extraordinary to be a part of history that I have successfully recorded. My informants were

born in this area, living here and the end of their home. Their language is specific to the area and is mainly based on the elements of Neo-Štokavian Western tian dialect, so the work contains phonological and morphological analysis of each word as well as further explanation of the lexicon. Historical periods have greatly influenced the lives of these people and so on literature that has evolved here. Specifically attacks Turks and stories about heroic people of this region is known throughout the world. We must emphasize the importance of oral tradition because it is one of the ways in which the spirit lives in this area, and keeps the tradition and culture of a people.

Zaključak

Poštovani, moj diplomski rad je isključivo nadahnuće ljubavi prema usmenoj književnosti. Moji prvi dodiri s književnošću su upravo bile priče koje su mi moji stari pričali, njihov način života je utkan u svaki moj tekst. Sinjska krajina je sačinjavala u srednjem vijeku jedan od središnjih dijelova hrvatske županije Cetine. Obuhvativši područja oko gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, ova je županija sa sjeverne strane bila omeđena velikim prirodnim bedemom planinskog lanca Dinare, a sa zapada Svilajskim lancem. Upravo zbog tog njezinog položaja možemo reći da je Cetinska krajina iznimno važna kroz našu povijest. Predmet mog proučavanja upravo je bilo područje Cetinske krajine dijelom što sam tamo rođena, a dijelom zbog njezine velike i bogate kulturne baštine. Rijeka Cetina dala je ime i život ovom području. Ona sačinjava jezgru ljudi i njihovih života. Pišući ovaj rad shvatila sam koliko je zapravo bogatstvo te krajine. Svi ti naizgled obični ljudi u sebi čuvaju nešto prevrijedno, a to je usmena književnost koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj. Bila sam počašćena što sam mogla slušati o vremenima koja su bila drugačija, što sam mogla zaviriti u taj svijet mašte i priča koje su se stoljećima prenosile s djeteta na dijete. Intervjuirala sam različite ljude, različitih dobnih skupina i bilo je izvanredno biti dio povijesti koju sam uspješno zabilježila. Povijesna razdoblja su uvelike utjecala na život tih ljudi pa tako i na književnost koja je tu nastajala. Naime napadi Turaka i priča o junaštvu ljudi iz ovog kraja je poznata i u svijetu. Moramo naglasiti važnost usmenih predaja jer to je jedan od načina na koji živi duh ovog područja i ponosna sam što mogu biti ta koja će te iste priče pričati i svojoj djeci. Moji kazivači su mahom ljudi koji imaju bogato životno iskustvo i ljudi koji su djelić svojih sudbina bili spremni podijliti sa mnom. Usmena književnost je temelj svake književne tradicije, a nerijetko je bila i jedini način komunikacije u starijim vremenima. Također ona sadrži i višestoljetne poruke koje su temeljene na iskustvima mnogih prije nas, stoga možemo zaključiti koliko je poučna i važna u vremenu kada su se izgubile prave vrijednosti i ideali. Usmena književnost ima moć koja će nas odvesti u bilo koje doba naše povijesti i pomoću koje možemo vizualizirati život našeg naroda. Nadam se da sam uspjela prenijeti barem mali tračak onog što sam ja doživjela pišući ovaj rad, a to je spoznaja o neizmjernoj vrijednosti usmene književnosti.

Literatura

1. Bićanić, Rudolf. Kako živi narod - život u pasivnim krajevima. Zagreb: Pravni fakultet; Nakladni zavod Globus, 1996., pretisak knjige I iz 1936. i knjige II iz 1939.
2. Bošković Stulli, M.,Gušić, M.,Palčok, Z.,Žganec,V. „Studije i građa o Sinjskoj krajini“, 1968.
3. Dragić, Marko, Prvosvibanjski običaji i ophodi u folkloristici Hrvata i europskom kontekstu, u: Između dviju domovina, Zbornik Milorada Nikčevića, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet; Crnogorsko kulturno društvo „Montenegro-Montenegrina“, Osijek; Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva „Croatica-Montenegrina“ RH; Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, Osijek, travanj 2011., str. 257-282.
4. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata,* Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010.
5. Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008.
6. Dragić, Marko, Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.
7. Dragić, Marko, Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu br. 1 (1-196), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008, str. 67-91.
8. Gavazzi, Milovan, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, III izdanje, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991.
9. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića, priredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990.
10. Narodne lirske pjesme, priredio Olinko Delorko, PSHK, knjiga 23, Zora, MH, Zagreb, 1963.
11. Povijest hrvatske književnosti, knj. 1, napisale Maja Bošković – Stulli i Divna Zečević, Liber, Mladost, Zagreb, 1978.
12. Usmene lirske pjesme, priredio Stipe Botica, SHK, Zagreb, 1996.
13. Usmene pripovijetke i predaje, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997.

14. Poslovice, zagonetke i govornički oblici, priredio Josip Kekez, SHK, MH, Zagreb 1996.
15. Folklorno kazalište, priredio Ivan Lozica, SHK, MH, Zagreb 1996.
16. Usmene epske pjesme I. i II., priredio Davor Dukić, SHK, MH, Zagreb, 2004.
17. Kazivačica: Nevenka Sabljić udata Gabričević rođ. 1941 god.
18. Kazivačica: Pera Dodig, rođ u Košutama, 1947 god
19. Kazivač: Veselko Gabričević rođen 29.09.1948 godine u selu Gardun pored Trilja, zanimanje: umirovljeni general HV-a
20. Ivanišević, Frano *Poljica, narodni život i običaji,* reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa, Književni krug Split, Split 1987.
21. Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja,* III izdanje, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991.
22. Ujević, Ilija. Ženitbeni običaji. Iz Imotske i Vrhgorske Krajine u Dalmaciji [online]. Zagreb: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU, 1896.
23. Mustapić, Anđelka. U SUSRET MESOPUSTU: Etnologinja Ivanka Ivkanec podsjeća na erotsku dimenziju povijesti Dalmatinske zagore. Zamiri, daj grotulju, gonjaj se, pa ženi! Split: Slobodna Dalmacija, 2008.
24. Institut za Etnologiju i Folkloristiku http://www.ief.hr/
25. Marinko Perić: "Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu", Turističko društvo "Cetinska Krajina", Turist biro "Alkar", Sinj 1974
26. A. Fortis, Put po Dalmaciji, Zagreb 1984.
27. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1916
28. D. Pavličić, Kratka politička i i kulturna povijest Hrvatske, Hrvatski informativni centar, Zagreb 1998
29. Borković, V., 1995.: „Cetina – između Svilaje i Kamešnice“, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju i Pokret prijatelja prirode „Lijepa Naša“ – Ogranak Sinj
30. Internetski izvor: http://www.hic.hr/books/pavlicev/images/s05.gif
31. Internetski izvor: http://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:HrvatskoUgarsko_Kraljevstvo.jpg